

BUGU

Dil ve Eğitim Dergisi

BUGU
Journal of Language and Education

6/1, 93-136

TÜRKİYE

www.bugudergisi.com

E-ISSN: 2717-8137

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 23.01.2025

Makale Kabul Tarihi: 03.03.2025

Valehoğlu Hacılar, F. (2025). Azerbaycan'ın Batum'daki ilk konsolosu Dr. Mahmut Bey Efendiyev (Efendizade): Hayatı ve siyasi-diplomatik faaliyetleri. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 6(1), 93-136.
<http://dx.doi.org/10.46321/bugu.1176>

AZERBAYCAN'IN BATUM'DAKİ İLK KONSOLOSU DR. MAHMUT BEY EFENDİYEV (EFENDİZADE): HAYATI VE SİYASİ-DİPLOMATİK FAALİYETLERİ

Dr. Fahri VALEHOĞLU HACILAR

Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı haciyevf@yahoo.com ORCID

Öz

1918 yılının Kasım ayında, o dönemde Osmanlı'nın kontrolünde olan Karadeniz havzasındaki Batum şehrinde Azerbaycan Halk (Demokratik) Cumhuriyeti'nin diplomatik temsilciliği – konsolosluğu tesis edilmiştir. Bu gereklilik, Batum'un yer aldığı Acaristan bölgesinin Güney Kafkasya bölgesi için stratejik öneminden, Azerbaycan'ın Osmanlı ve Batı ülkeleri ile ekonomik-ticaret ilişkilerini esas olarak bu şehirdeki liman aracılığıyla yürütmesi gerçeğinden kaynaklanmaktadır.

Azerbaycan'ın Batum konsolosu görevine Batum'un baş karantina doktoru Dr. Mahmut Bey Efendiyev (Efendizade) atanmıştır. 1 Ocak 1919'da Batum bölgesi artık İngilizlerin kontrolüne geçtikten sonra, konsolosluk resmî faaliyete başlamıştır.

30 Mayıs 1919'da Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Batum'daki diplomatik temsilciliği başkonsolosluk statüsünü almış, bunun üzerine başkonsolos görevine Mahmut Bey Efendiyev tayin olunmuştur.

Dr. Mahmut Bey Efendiyev, Azerbaycan'da Sovyet iktidarının kurulmasından sonra bile – 8 Temmuz 1920'ye, yani Batum'un Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'nin kontrolü altına girmesine kadar bu şehirdeki Azerbaycan'ın diplomatik misyonuna başkanlık etmiştir. Batum'da Gürcistan Cumhuriyeti iktidarı kurulduktan sonra, Mahmut Bey Gürcistan kolluk kuvvetleri tarafından tutuklanmış ve başkonsolosluğun faaliyetleri askıya alınmıştır.

Birincil kaynaklara atıfta bulunan yazıda Dr. Mahmud Bey Efendiyev'in (Mahmut Şefkat Atalkın'ın) hayatı, siyasi ve diplomatik faaliyetleri incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Dr. Mahmut Bey Efendiyev (Efendizade), Mahmut Şefket Atalkın, Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin Batum Konsolosluğu, 1918-1920.

DR. MAKHMUD BEK EFENDIYEV (EFENDIZADE): THE FIRST CONSUL OF AZERBAIJAN IN BATUM: HIS LIFE AND POLITICAL-DIPLOMATIC ACTIVITIES

Abstract

In November 1918, the diplomatic representation of the Azerbaijan Democratic Republic - a consulate - was established in Batum, a city located in the Black Sea basin and under Ottoman control at that time. The necessity for establishing the consulate arose from the strategic importance of the Batum region in the South Caucasus and Azerbaijan's economic and trade relations, primarily conducted through the port city with the Ottoman Empire and Western countries.

Makhmud Bek Efendiyev (Efendizade), who was the chief quarantine doctor of Batum, was appointed as the consul of Azerbaijan in Batum. The consulate officially commenced its operations on January 1, 1919, after the region came under British control.

On May 30, 1919, the status of the consulate in Batum was elevated to that of a consulate general, and consul Makhmud Bek Efendiyev was accordingly appointed as the consul general.

Dr. Makhmud Bek Efendiyev continued to head the Azerbaijani diplomatic mission in Batum until July 8, 1920, even after the establishment of Soviet power in Azerbaijan, until the city fell under the control of the Georgian Democratic Republic (GDR). Following the establishment of GDR authority in Batum, Makhmud Bek was arrested by Georgian law enforcement agencies, and the activities of the consulate general were suspended.

This article investigates the life and political-diplomatic activities of Dr. Makhmud Bek Efendiyev, referencing primary sources.

Keywords: Dr. Makhmud Bek Efendiyev (Efendizade), Mahmut Şefket Atalkın, Batumi Consulate of Azerbaijan Democratic Republic, 1918-1920.

1. Giriş

“93 Harbi” sonucunda, 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması ile Osmanlı'nın Elviye-i Selâse bölgeleri (Batum, Kars ve Ardahan livaları) tazminat olarak Rusya'ya verilmiştir. Büyük Britanya'nın ısrarı üzerine, Berlin Kongresi'nde (13 Haziran - 13 Temmuz 1878) Batum'a "porto franco" (serbest liman) statüsü verilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır (Ekinci, 2007, s. 70).

Batum'un "porto franco" statüsü 1886'da kaldırılrsa da, Çarlık Rusyası yönetimindeki Güney Kafkasya'da Bakü-Batum demiryolu ve petrol boru hattı, özellikle petrol endüstrisinin gelişimi İngiliz iş adamlarının özel ilgisini çekmiş ve 1898-1903 yılları arasında bu alana yapılan yatırımların %85'i onların payına düşmüştür (Sarı, 2014, s. 285-286). Bu dönemden itibaren Batum şehri hızla büyümeye ve gelişmeye başlamış, Rusya'nın birçok bölgesinden çeşitli alanlarda uzmanlar iş ataması ile burada yerleşmişlerdir.

İş faaliyetleri ile ilgili olarak Batum'a yönelenler arasında Azerbaycanlı doktor Mahmut Bey Efendiyev de bulunmaktaydı. Mahmut Bey, 1880'de* dinî hassasiyeti olan bir ailede Ali Efendi ve Fatma Hanım Efendizadelerin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. O, 1906 yılında Victoria Hoteli'nde düzenlenen görkemli bir düğünle Ahılkelek kazasının en zengin ve nüfuzlu ailesi olan Palavandovlardan (Pehlivanoğulları-Mutubeyzadeler) Mehmet Ali Beyin ve Nezaket

* Mezar taşında Mahmut Bey Efendiyev'in doğum tarihinin 1878 olarak yazılmasına rağmen Türkiye Cumhuriyeti resmî elektronik kayıt portalı bu tarihi 01.07.1880 olarak göstermektedir.

(Niyaze) Hanım'ın kızları Mahinur Hanım ile Tiflis'te evlenmiştir. Mahmut Bey ve Mahinur Hanım aynı dönemde Harkiv İmparator Üniversitesinde yüksek tıp eğitimi almışlardır.

2. Mahmut Bey Efendiyev'in Soy Kütüğü

Mahmut Bey Efendiyev aslen Kazah kazasının Dağ Kesemen köyündendir. Kendisinin de mensubu olduğu "Cennetoğulları" veya "Efendi Evi" soyu, Kazah bölgesinin etkili dinî soylarından biridir. Bu soyun aksakalları, ulu dedeleri Molla Mustafa'nın Kazah bölgesindeki Kemerli köyünden Dağ Kesemen'e gelip yerleştiğini anlatırlar (Umudlu, 2009, s. 284-285).

1723-1728 yıllarında tertip olunan "Tiflis Eyaleti'nin Müfassal Defteri" adlı Osmanlı tahrir defterinden 18. yüzyılın başlarında Kazah Livası'nın Çuvar nahiyesine bağlı Kesemenli köyünde Molla Mustafa Mahmut oğlu adında bir şahsın yaşadığı anlaşılmaktadır (Mustafayev, 2001, s. 210).

Mahmut Bey Efendiyev'in Türkiye ve ABD'de yaşayan torunlarının verdiği bilgileri, takribi kuşak değişimi sürecini ve isimlerin kuşaktan kuşağa aktarılması amacıyla uygulanan geleneksel tekrar dizisini göz önünde bulundurarak Molla Mustafa'nın Abdullah adında, Abdullah'ın da Süleyman adında oğlunun olduğunu, 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın ilk yarısında, Cennetoğulları//Efendizadelerin soyağacının bir dalının Kazah kazasının Kesemenli//Dağ Kesemen köylerinde Mahmut → Molla Mustafa → Abdullah → Süleyman hattında geliştiğini farz ediyoruz.

Süleyman'ın Molla Mikayil ve Ali Efendi adında oğulları olduğu bilinmektedir (Umudlu, 2009, s. 284-285).

Kazah nahiyesinin 1860 yılına ait kameral tasvirlerinden, o dönemde Dağ Kesemen köyündeki toprak ağalarına ait arazilerde yaşayan devlet köylüleri arasında şu aileler görülmektedir:

- Molla Rahim Süleyman oğlu* (35 yaşında); oğulları İbrahim (10 yaşında), Süleyman (7 yaşında);

- Molla Mustafa Molla Mikayil oğlu (24 yaşında); kardeşleri: Molla Yakup (33 yaşında), Musa (30 yaşında) ve oğlu Memmed (2 aylık), Memmed (22 yaşında);

- Molla Bekir Ali Efendi oğlu (26 yaşında, çifte vergilendirmeden muaf) (Mustafayev, 2001, s. 93, 98, 103, 381).

Adı geçen kaynakta Dağ Kesemen'in imtiyazlı din adamları olarak Molla Mahmut Molla Mikayil oğlu (42 yaşında) ve Molla Memmed Ali Efendi oğlu (27 yaşında) gösterilmektedir (Mustafayev, 2001, s. 393).

Yukarıdakilere dayanarak Molla Rahim Süleyman oğlu'nun (doğum tarihi: ≈ 1825) Molla Mikayil ve Ali Efendi'nin küçük kardeşi olduğunu tahmin ediyoruz.

Azerbaycan'daki Cennetoğulları'nın torunları, Ali Efendi'nin oğulları arasında Ömer, İbrahim, Sofu ve İsmayıl'ın isimlerini zikrederken (Umudlu, 2009, s. 285), Türkiye'deki torunları ise Mahmut Bey Efendiyevgil'in en küçüğünün Mahmut Bey'in kendisi olmak üzere 5 kardeşi olduğunu belirterek kardeşlerin isimlerini şöyle sıralamaktadırlar: Abdullah, Hüseyin,

* Molla Rahim'in Tiflis Gimnazisi'nde İslam Şeriatı hocası olarak görev yaptığı ve Hükümet Senatosu'nun 2 Eylül 1853 tarihli kararıyla ailesiyle birlikte raiyat listesinden çıkarıldığı da ayrıca not olarak eklenmiştir.

Süleyman, Hasan ve Mahmut. İkinci bilginin gerçeğe daha yakın olduğunu düşünüyoruz. Nitekim Dr. G.Qocayeva-Memmedova ve P.Efendiyev'in araştırmaları, Kazah'lı Ali Efendi'nin Borçalı'ya yerleşen oğulları Abdullah ve Hüseyin Efendiyevler, evlenip Sıgnak kazasının Karaçöp bölgesinde yaşayan kızı Hatice hakkında bilgi vermektedir (Paşayev, Bayramov, Qocayeva-Memmedova, 2010, s. 244-245; Əfəndiyev, 2019, s. 157-158). Bahsedilenleri ve yukarıda belirtilen kameral tasvirdeki malumatları dikkate alarak, Ali Efendi'nin Molla Memmed (≈ 1833 doğumlu), Molla Bekir (≈ 1834 doğumlu), Molla Abdullah, Hasan (genç yaşta öldüğü söylenmektedir), Hüseyin, Süleyman, Mahmut adında oğulları ve Hatice adında kızının olduğunu, ismi geçen ilk iki oğlunun hayatlarının sonuna kadar Kazah kazasında yaşadıklarını varsayıyoruz.

Ali Efendi'nin oğullarından Molla Abdulla ve Hüseyin, Borçalı kazasına bağlı Arıhlı köyüne yerleşerek burada yaşamlarına son vermişlerdir. Tanınmış din adamlarından Molla Abdullah Efendiyev (1850-1938), Arıhlı köyünün mollasıydı. Çocuklarının adları Mehmet, Alihan, Zeynep, Nabat, Minehanım ve Sinehanım'dı. Molla Abdulla'nın büyük oğlu Mehmet Efendioğlu (1906-1934) İzmir'de amcası Mahmut Bey Efendiyev'in himayesinde yaşamıştır (Mehmet Bey ile Mahmut Bey Efendiyev'in büyük oğlu Niyazi Bey'in mezarları yan yanadır); Alihan Efendiyev, Gori Öğretmenler Seminarisi'nde öğrenim görürken öldürülmüştür. Molla Abdulla'nın büyük kızı Zeynep Hanım, Arıhlı köyünden Paşa Ağa ile aile kurmuş ve bu evlilikten Eflatun ve Loğman adlı oğulları ile Abuhayat ve Güneş adlı kızları dünyaya gelmiştir. Eflatun ve Loğman Bolnis ilçe merkezinde oturuyorlardı. Paşa Ağa'nın vefatından sonra Zeynep Hanım, Arıhlı'nın yanında bulunan Kolayır köyünden Keygubad adında biriyle evlenmiş ve bu evlilikten Ferhat adında bir oğlu dünyaya gelmiştir. Nabat Hanım'ın kocası Arıhlı sakinlerinden Yusuf Ağa'ydı; onların Zahid ve Naz adında iki çocukları dünyaya gelmiştir. Minehanım, Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan harekâtına katılan Halil Efendi ile evlenmişti. Bu evliliğinden İzmirhan adında bir oğlu ve Hafize adında bir kızı doğmuştur. Halil Efendi, İzmir yakınlarındaki Manisa vilayetindendi, bu yüzden oğluna İzmirhan adını vermiştir. Minehanım, genç yaşta Arıhlı köyünden akan Hram Nehri'nde boğulduktan sonra Halil Efendi, kızı Hafize'yi de yanına alarak Türkiye'ye gitmiş, oğlu İzmirhan ise teyzesi Zeynep Hanım'ın himayesinde Bolnis şehrinde yaşamış ve daha sonra Gence'de yerleşmiştir. Gence yakınlarındaki Göygöl ilçe merkezinin mezarlığında gömülü olan İzmirhan, oğluna kız kardeşi Hafize'nin adını vermiştir. Molla Abdulla'nın en küçük kızı Sinehanım, Arıhlı'nın Novruzkulular soyundan gelen Molla Mustafa'nın oğlu Amir ile evlenmiştir. Bu evlilikten Ali, Sayalı ve Seyyare adında çocukları olmuştur. Sayalı, Bolnis ilçesine bağlı Koşakilise köyüne gelin gitmiş, Seyyare ise genç yaşta ölmüştür**.

Hüseyin Efendiyev (1862-1939) Zakafkasya (Gori) Öğretmenler Seminarisi'nde eğitim gördü. Borçalı'da eğitimin gelişmesine önemli katkılarda bulundu. 1886 yılında Tiflis-Kutais Guberniya (Eyalet) Sünni Meclisi Başkanı'nın da katılımıyla Telav kazası Karacala köyünde açılan okulun ilk iki öğretmeninden biri H.Efendiyev'di***. O, 1893'ten itibaren öğretmenlik faaliyetlerini Ahalsıh (Ahıska) kazasının Azgur köyünde sürdürmüş, ardından Arıhlı köyünde özel bir okul açarak çocuklara evde eğitim vermiş, 1901'de ise Arıhlı'da devlet statülü okul kurarak, uzun yıllar müdürlüğünü ve öğretmenliğini yapmış, Azerbaycan Türkçesi, Hesap

** Molla Abdulla Efendiyev'in çocukları hakkında bilgiyi torunu Ali'den aldık.

*** 1886 yılında Tiflis-Kutais eyalet meclisi üyeleri arasında Ali Efendi Süleymanzade'nin adı geçiyordu (*Kafkazskiy Kalendar na 1880 god*, Tiflis, 1879, s. 76). Bu şahıs 1887 yılında Revan eyaletinin gazisi olarak görev yapmıştır (*Kafkazskiy Kalendar na 1887 god*, Tiflis, 1886, s. 76). Ali Efendi Süleyman-zade'nin, Mahmut Bey ve Hüseyin Bey Efendiyev'in babası olan Ali Efendi Süleyman oğlu olması olası ihtimallerden biridir.

(Aritmetik) ve Şeriat dersleri vermiştir (Paşayev, Bayramov, Qocayeva-Məmmədova, 2010, s. 244). Hüseyin Bey Efendiyev'in oğullarından Ziya'nın çocuğu olmamıştır. Genç yaşta hayatını kaybeden Rıza'nın geride bıraktığı çocukları: Ziya, İlham ve Yasemin (o da babası gibi genç yaşta hayatını kaybetmiştir). Annesi vefat ettiğinde 6 aylık olan Murtuz Efendiyev, akrabaları Gayibzadeler'in himayesinde Kazah'ta büyüdü ve Kazah Öğretmenler Seminarisi'nden mezun oldu. Onun 5 oğlu (Rıza, Memmed, Yusuf, Hüseyin, Nasib) ve 3 kızı (Fatma, Abidet, Keklik) doğmuştur. Hüseyin Efendiyev'in kızı Süreyya Efendiyeva, 1928 yılında Arıklı köyü ortaokulunun müdürü olarak atanmış (Paşayev, Bayramov, Qocayeva-Məmmədova, 2010, s. 391), bir süre Kolayır köyündeki anaokulu'nun müdürlüğünü de yapmıştır****.

5 Ekim 1864 yılında doğan Süleyman Bey Efendiyev (Efendizade), 1885 yılında Yelizavetgrad süvari okulunu bitirdikten sonra 43'üncü Tver Dragun (süvari) alayında askeri hizmete başlamış, 1888 yılında kornet rütbesinde 44'üncü Nijegorod Dragun alayına geçirilmiştir. Bundan sonra görev yeri birkaç kez değiştirilmiştir. 1910-1916 yılları arasında Güney Kafkasya polis koruma birliğinin Kutais eyaleti baş denetçisi olarak görev yapan Süleyman Bey, o dönemde Tiflis'te Azerbaycan Türklerinin kurduğu kültürel-eğitim derneğinin faaliyetlerine aktif olarak katılmış, sık sık Gori şehrine gelerek oradaki Öğretmenler Seminerisinde eğitim gören Azerbaycanlı soydaşlarının yaşam koşullarıyla tanışmış, onlara maddi ve manevi destek sağlamıştır. S.Efendiyev, 06.12.1912 tarihinde albay rütbesini almış, 1917 yılının Aralık ayında kurulmaya başlanan Müslüman Ordu Birliği'nde 5'inci tüfek alayının komutanı olmuş ve bir süre 2. Tümen komutanlığı görevini yürütmüştür. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde, o, albay askeri rütbesinde Terter'de yerleşen 2'nci Karabağ süvari alayına komuta etmiş, hükümetin 29 Aralık 1918 tarihli kararı ile tuğgeneral rütbesi almıştır. Bu rütbe ile ödüllendirilen ilk Azerbaycan Cumhuriyeti subaylarından olan S.Efendiyev 1. Piyade Tümeni komutanı olarak görev yapmıştır. Tuğgeneral Süleyman Bey Efendiyev, 1919 yılının Şubat ayının 21'inde Azerbaycan ordusunun Ağdam garnizonunda yayılan tifo hastalığından hayatını kaybetmiştir*. O, eşi Lalendar Hanım Efendiyeva-Palavandova'nın (1866-1930) isteği üzerine kendi memleketi Dağ Kesemen köyünde defnedilmiştir. Hükümetin kararı ile Süleyman Bey'in Batum'da yaşayan aile üyeleri – eşi ve 3 çocuğu (Feridun, Zekiye, Adile) maaş ve yemek masrafı ile desteklenmişlerdir (Potto, 1895, s. 71; *Kavkazskiy kalendar na 1917 god*, s. 251, 257; *Azərbaycan*, 1919, 27 Şubat, № 124 ve 3 Mart, № 127; Nazirli, 2010; Süleymanov, 2016). Süleyman Bey'in büyük kızı Zekiye Hanım (1905-1980) profesördü, ABD'de yaşamıştır; küçük kızı Adile Hanım (1880-1927) ise göz doktoru Dr. Fazıl Bey ile evli olmuştur. Süleyman Bey'in vefatından kısa bir süre önce onun büyük oğlu Hasan Batum'da intihar ederek hayata veda etmiştir.

Süleyman Bey ve Mahmut Bey Efendiyev kardeşleri hem de bacanaktı. Kayınpederleri Mehmetali Bey Palavandov'un Münevver, Lalendar, Bedirmah, Derviş ve Mahinur adında beş çocuğu vardı. Mehmetali Bey'in eşi Niyaze Hanım'ın ünlü Gürcü soylularından Cambakur-Orbeliani hanedanından olduğu söylenmektedir.

**** Hüseyin Efendiyev hakkında bilgiyi torunu Yusuf Efendiyev vermiştir.

* Mahmut bey Efendiyev'in kardeşi Tümgeneral Süleyman bey Efendiyev (1864-1919) hakkında yapılan araştırmalarda onun doğum yerinin de vefat yeri gibi Karabağın Ağdam mıntakası olduğu yazılmaktadır. Şuşa kazası Kebirli nahiyesi'nin Ağdam mıntakası'nın 1848 [ACDTA, f. 37, l. 1, d. 27, s. 57 - 64], 1865 [ACDTA, f. 10, l. 1, d. 151, s. 584-604], 1873 [ACDTA, f. 43, l. 2, d. 7188] ve 1886 [ACDTA, f. 43, l. 2, d. 7345] yıllara ait kameral tasvirlerinde adı geçen aileye ilişkin herhangi bir bilgiye rastlamadık. Ayrıca Efendizadelerin Sünni mezhebinden olmaları, onların Ağdam ile bağlantılı olma ihtimalini azaltmaktadır.

Kazah bölgesinin 1860 yılına ait kameral tasvirine istinaden daha önce sunulan bilgiler Ali Efendi'nin kardeşi Molla Mikayil'in Molla Mahmut (doğumu: ≈ 1818), Molla Yakup (d.: ≈ 1827), Musa (d. ≈ 1830), Mustafa (d. ≈ 1836) ve Memmed (d. ≈ 1838) adında oğullarının olduğunu göstermektedir (Mustafayev, 2001, s. 103, 393).

Molla Mikayil'in oğulları Mahmut, Mustafa ve Me(he)mmed hakkında, İ.Umudlu'nun Cennetoğulları'nın önde gelen temsilcilerinden merhum akademisyen Rasim Efendi'den aldığı malumatlara dayanarak daha detaylı bilgileri aşağıda dikkate sunuyoruz (Umudlu, 2009, s. 285-286):

Molla Mikayil'in büyük oğlu Hacı Mahmut Efendi Efendiyev-Cennetzade (≈ 1818-1896), Meşheri mahlasıyla şiirler yazmış olup halk arasında Hacı İmam olarak da tanınmıştır. Tukezban, Şerife ve Nabat adında üç kızı vardı. Nabat Efendiyeva (1877-1946), Kazah bölgesinin tanınmış halı ustasıydı. Amcası Mustafa'nın oğlu Me(he)mmed ile evlenmişti. Me(he)mmed ve Nabat Efendiyev'in iki oğlu Mustafa (01.01.1909 - 18.02.1981) ve Mahmut (03.01.1912 - 17.11.1975), Sovyet döneminin en yüksek onursal unvanlarından olan Sosyalist Emek Kahramanı unvanına layık görülmüşler.

Mustafa Efendi Cennetzade (≈ 1836-1897) Dağ Kesemen Köyü Camii'ne bağlı okulda şeriat ve Arapça-Farsça dersleri veriyordu. Dört oğlu vardı: Me(he)mmed, Samet, Said ve Hamid. Bu kardeşlerden ilk üçünün Gori Öğretmenler Seminarisi'nde eğitim gördüğü söylenmektedir. Me(he)mmed Mustafa oğlu Efendiyev (1875-25.07.1960) halk arasında "Molla Mehmed" diye bilirse de dinle ilgilenmemiş, mesleği öğretmenlik olmuştur. Samet Mustafa oğlu Efendiyev (1883-1956), Bakü'deki petrol sanayicilerinden Murtuza Muhtarov'un petrol sahalarında iş yöneticisi olarak çalışmıştır. O, Bakü petrol milyonerlerinin saraylarını Avrupalı sanatçıların eserleriyle süsleme konusunda uzman kabul ediliyordu ve M.Muhtarov'un sarayında (şimdiki Saadet Sarayı) ayrı bir dairede yaşıyordu. Samet Efendi, Kazah'ın Ferehli köyünden Hürü Hanım ile evliydi. Bu evliliğinden Simuzer (1915-1996) ve İzzet (1922-1991) adında iki kızı oldu. Hürü Hanım'ın vefatından sonra Samet Efendi, Kazah'lı Lale Hanım Zeynalova ile evlenmiş, bu evlilikten Rasime (filolog-bilim adamı) adlı kızı ve Rasim Efendi (1928-2010, sanat eleştirmeni-bilim adamı, akademisyen) adlı oğlu dünyaya gelmiştir. Said Mustafa oğlu Efendiyev, Sovyet dönemine kadar Murtuza Muhtarov'un bürosunda mirze (katip) vazifesini yapmış, daha sonra memleketine dönerek Kazah'ta küçük memur olarak çalışmıştır. İki evlilik yapmış ve ilk evliliğinden 5 kızı (Füruze, Növreste, Küddise, Hamide ve Valide) olmuştur. İkinci evliliğini Büyükhanım Vekilova ile yapmış, bu evlilikten Aliye (Arabova), Halide, Zahid ve Edison adlı çocukları doğmuştur. Hamid Mustafa Efendi oğlu Efendiyev (1872-1897) geride Ahmet ve Teyyibe adında iki çocuk bırakmıştır.

Molla Me(he)mmed Cennetzade, döneminin aydın şahsiyetlerinden Dağ Kesemenli şair Mustafa Ağa Nasir'in eserlerini derleyip toplamıştır.

"Cennetoğulları'nın geçmişini temsil eden kişiler, Dağ Kesemen Mezarlığı'nda 'Efendi Haremi' adı verilen büyük bir çitin içine gömülmüşlerdi" (Umudlu, 2009, s. 286).

3. Mahmut Bey Efendiyev'in Acara'daki Tıbbi ve Hayırsever Faaliyetleri

1909 yılında okuduğu üniversiteden mezun olan Dr. Mahmut Bey Efendiyev daha sonra Artvin'de ve merkezi Batum şehri olan Acaristan (Acara) bölgesindeki çeşitli sağlık kurumlarında, özellikle Batum devlet tıp kurumu ve Chakva devlet konağında doktor, Çürüksu

(Kobulet) hastanesi başhekimi, 1912 yılından Batum karantina doktoru görevlerini yaparak yerel halk arasında büyük bir ün kazanmıştır (Şeyhületibba, 1964, s. 7).

“Kafkas Takvimi” yıllık toplusunun 1915, 1916 ve 1917 yılları serilerinde, Batum deniz doktor-gözetim istasyonunun doktorlarının soyadları arasında "Efendizade Efendiyev" soyadına rastlanır (*Kavkazskiy kalendar na 1915 god*, s. 48; *Kavkazskiy kalendar na 1916 god*, s. 56; *Kavkazskiy kalendar na 1917 god*, s. 58).

Mahmut Bey, Batum şehri yakınlarındaki Çakva bölgesinde yer alan ve gelirleri İmparator ailesinin geçimine ayrılan özel bir devlet malikanesinde doktor olarak çalışırken, Rus İmparatoru II. Nikolay tarafından altın zincirli altın saat ile ödüllendirilmişti. Bu ödülle ilgili olarak, Rus İmparator Sarayları ve Malikaneleri Bakanlığı Malikaneler Baş Müdürü, Korgeneral Kont Viktor Sergeyeviç Koçubey'in 10 Nisan 1916 tarihinde Petrograd'da imzaladığı 5727 numaralı sertifikada şöyle yazılıydı: “1916 yılı Nisanın 10'uncu günü, hükümdar İmparator, Çakva özel malikanesinin doktoru Mahmut Bey Efendiyev'i üstün hizmeti ve çalışkanlığı nedeniyle altın zincirli altın saat ile ödüllendirme kararı almıştır. Bu yüksek monark talimatını yerine getirmek üzere söz konusu zincirli saat Mahmut Bey Efendiyev'e gönderilir”.

M. Efendiyev, Acara'daki tıbbi faaliyetlerinin yanı sıra sosyal konularla ve hayır işleriyle de ilgilenmiş, Bakü Müslüman Yardım Cemiyeti'nin Batum şubesiyle yakın iş birliği yapmıştır.

1905 yılında kurulan Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi (yönetim kurulu başkanı: Hacı Zeynalabdin Tağıyev), Birinci Dünya Savaşı yıllarında tüzüğüne değişiklikler yaparak faaliyet alanını ve coğrafyasını genişletmiş, Kafkasya ve Kuzeydoğu Anadolu'nun cephe bölgelerinde mültecilere, yetim çocuklara ve esir düşmüş Türk askerlerine yardım etmiştir. Cemiyetin Kars, Erzurum, Tiflis ve Batum şubeleri açılmıştır. 30 Ekim 1915'te faaliyete geçen Batum şubesi, Karadeniz'in güneydoğu havzasında bulunan bölgelerde hayır işleriyle meşgul olmuştur. Şubede bir araya gelerek, onun işine büyük katkılar sağlamış ünlü Azerbaycanlı aydınların isimleri arasında Cemo Hacınski, Ahmet Cevat Ahundzade, Ali Sabri (Kasımov), Alekber Garib (Abbasov), Alikulu Gemküsar ve kardeşi Rzakulu Necefov ile birlikte Mahmut Bey Efendiyev'in adı da geçer.

Mahmut Bey Efendiyev'in Batum'daki etkisi, Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin Batum şubesindeki faaliyetleri ve Azerbaycan'ın milli müterakki güçleriyle yakın iş birliği hakkında bilgiler, Nahçıvan kökenli tanınmış gazeteci-yazar Ali Sabri'nin ve istiklal mücadelecilerinden Naki Bey Şeyhzamanlı Keykurun'un (1919'un Ağustos'undan 1920'nin Mart'ına kadar Azerbaycan Milli Emniyet Teşkilatının reisi) anılarında yer alır.

Ali Sabri, anılarında Bakü “Cemiyet-i Hayriye”sinin Birinci Dünya Savaşı sırasında aktif faaliyetlere başladığını vurgulayarak, bu teşkilatın Karadeniz'in güneydoğu kıyısındaki Türk-Müslüman yerleşimlerinde gerçekleştirdiği hayır faaliyetlerine katılımından geniş bir şekilde söz ediyor. Batum limanında gemilerle mısır alıp mültecilere dağıttıklarını yazan A. Sabri, bu yöndeki faaliyetleri sırasında Trabzon'daki Rum asıllı tercüman Gunaris'in ihaneti nedeniyle tutuklanma tehlikesinden kurtulmak için Mahmut Bey'in yanına Batum'a geldiğini yazıyordu: “Mahmut Bey Efendiyev'in evine vardım. Beni görünce şaşırды. 'Seni arıyorlar, buraya da gelmişler,' dedi. Burada kalmayı uygun bulmadım. Tiflis'e gittim ve Kazah yolundan Gence'ye ulaştım” (Səbri, 1983, s. 144-145), diye yazmaktadır. Ali Sabri, Gence'de uzun kalmaz ve kısa süre sonra tekrar Batum'a döner. Savaşın giderek şiddetlenmesi sonucunda Müslüman mülteci sayısının artmasıyla, “Cemiyet-i Hayriye” Trabzon'dan Batum'a kadar olan alanda hayır işlerini

düzenlemekte zorlanır ve Batum'da bu teşkilatın ayrı bir şubesinin kurulmasına karar verilir. Ali Sabri bu şubenin işlerine yakından katılır. Notlarında şöyle yazar: “Batum'da ayrı bir şube kuruldu. Mahmut Bey Efendiyev'e daha fazla zahmet vermedik, çünkü o bir doktordu, nerede olursa işe yarardı, biz ise tonlarca mısır, tuz vs. alıp şehirlere, köylere gönderiyorduk. Batum'daki şubeyi kurmak için Cemo Hacınski (Mehdi Bey Hacınski'nin kardeşi) Bakü'den Batum'a geldi. Batum'daki ekibimizde şair Ahmet Cevat da vardı” (Səbri, 1983, s. 145). Ali Sabri'nin anılarından anlaşıldığı üzere, M. Efendiyev, Ahmet Cevat'ın sevdiği Şükriye Hanım'ın ailesine - Acaristan'ın zengin asillerinden ve Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin Batum şubesinin faaliyetlerine destek verip, en çok mali yardım sağlayan Acar* beylerinden Süleyman Bey Bejanoğlu'nun (Bejanidze) huzuruna elçi olarak gitmekten kesinlikle çekinmiş, Ali Sabri bu görevi üstlenmek zorunda kalmış, ancak “Ben Şiiye, Kızılbaş kız vermem,” diyen Süleyman Bey tarafından kapıdan kovulmuştur (Səbri, 1983, s. 145-146).

N.Şeyhzamanlı'nın “Hatıralar”ının “Türkiye'nin Yardımını Sağlamak” bölümünde, Osmanlı subayı ve siyasetçisi Ahmet Hüsamettin Bey Tuğaç ile birlikte Bakü'den Tiflis'e gizli bir seyahat yaptıklarını ve orada Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin cephe bölgesi temsilcisi Hosrov Bey Sultanov'dan söz konusu cemiyetin üyesi olduklarını doğrulayan bir belge aldıktan sonra Batum'a yollandıklarını yazmıştır:

“...Batum Hayriye Cemiyeti'nin başkanı doktor Mahmut Bey'in yanına gittik. Amacımızı anlatıp, bizi güvenli bir yolla Türkiye'ye geçirmesini rica ettik. Sonra birlikte doktorun evine geldik. Orada Tiflis'te yayımlanan “Molla Nasreddin” dergisinin muherrerlerinden Ahıskalı Ömer Faik Bey ile tanıştık. Doktor Ömer Faik Bey'in de Türkiye'ye gitmek istediğini söylemişti. Biz çay içip sohbet ederken, kapının zili çaldı ve içeri bir kişi girdi. Doktorun saygıyla karşılayıp tanıştırdığı bu kişi aslen Giresunlu olup, Batum'da tütün ticaretiyle uğraşıyormuş. Adı Bünyatoğlu idi. Doktor bizi Hayriye Cemiyeti'nin üyeleri olarak takdim etti” (Şeyxzamanlı, 2016, s. 90-92).

Milliyetçi Rum/Yunan olan Batum tütün fabrikasının sahibi Murat Bünyatoğlu, Mahmut Bey'e Rus askerleri çekildikten sonra Trabzon'da Türkler ile Rumlar arasında çıkan gerginliği araştırmak için oraya bir temsilci heyeti göndereceklerini bildirir, heyete Hayriye Cemiyeti'nden iki kişinin dahil edilmesinin sağlanmasını rica eder. N.Şeyhzamanlı: “Bundan sonra Mahmut Bey bize baktı ve biz de 'Evet, Mahmut Bey, emreder iseniz, gideriz,' dedik” (Şeyxzamanlı, 2016, s. 90-92). Bu şekilde Naki Bey Şeyhzamanlı, Hüsamettin Bey ve Ömer Faik Nemanzade Mahmut Bey Efendiyev'in aracılığıyla Türkiye'ye gitmeyi başarmışlardır.

Belirtilenlerden ve diğer ek kaynaklardan Mahmut Bey Efendiyev'in Birinci Dünya Savaşı'nın belli bir döneminde Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin Batum şubesine başkanlık ettiği anlaşılmaktadır (Şeyhületibba, 1964, s. 7).

Mahmut Bey'in kayınpederinin amcasının torunu Murtaza bey Kamal bey oğlu Palavandov'un 1915-1917 yıllarında Batum şehrinde avukatlık yaptığını da ekleyelim (*Kavkazskiy kalendar na 1915 god*, s. 524; *Kavkazskiy kalendar na 1916 god*, s. 540; *Kavkazskiy kalendar na 1917 god*, s. 675).

4. 1918 Yılında Batum Vilayetinde 8 Aylık Osmanlı Yönetiminin Kısa Özeti

3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Barış Antlaşması'na dayanarak 40 yıl sonra Elviye-i Selâse'nin diğer iki vilayeti – Kars ve Ardahan ile birlikte yeniden Osmanlı

* Acar – Acara'da yaşayan Müslüman Gürcü.

hakimiyetine dönmüştür. 14 Nisan 1918'de Batum'a ilk Osmanlı askeri birlikleri girmiştir. Mahmut Bey o sırada hayat arkadaşı Mahinur Hanım'la birlikte Batum'daki "Hilali-Ehmer" (Kızılay) Cemiyeti'nin hastanesinde çalışıyordu.

Osmanlı'dan Batum'a Türk askeri ve memurlarından sonra ilk gelenlerden gelenler arasında, yabancı gazeteciler heyetine başkanlık ederek Kuzeydoğu Anadolu ve Güneydoğu Karadeniz bölgelerini dolaşan Osmanlı Darülfünununun müderrisi, tarihçi, yazar ve şair Ahmet Refik (Altınay) de vardı. Ahmet 24 Nisan 1918'de gerçekleşen bu ziyarette, Batum'daki durumu ve Dr. Mahmut Bey Efendiyev'in aile fertleriyle görüşmesini Ahmet Bey anılarında şöyle anlatır:

Osmanlı işğalı emin, sulhperver, muntazam, mütevazı ve sessiz. Hiçbir dükkan yağma edilmemiş. Hiçbir cam kırılmamış. Hiç kimse tecavüze uğramamış. Rus zabitleri ferih ve sakin, sokaklarda dolaşıyorlar. Alışveriş çarçabuk başlamış...

Batum, emsalsiz, zarif, temiz, sevimli ve cazip bir belde. Rus irfanı beldeyi bütün kuvvet ve nüfuzuyla başka bir şekle koymuş. Gogollerin, Lermantofların, Puşkinlerin, Tolstoyların, Dostoyevskilerin Rus ruhunda yaşattıkları tesirler, Batum'da da kendini gösteriyor. Binalar, kiliseler, caddeler, evler, kıyafetler, ticarî mallar, mağazalar hep Rus. İslâmlardan bile Rus irfanına yaklaşanlar fikren, hissen yükselmişler; hayatı daha hakikî bir surette anlamışlar. Kıyafetlerini düzeltmişler. Hatta milliyet muhabbetini bu irfan ve bu nüfuz sayesinde daha güzel anlamışlar. Mahinur Hanım, bu hakikatın kadınlık âleminde görülen bir misali.

Mahinur Hanım; uzun boylu, kara gözlü, ciddî bir Türk hanımı. Batum Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyetinin hastahanesinde zevci Doktor Mahmut Bey'le beraber çalışıyor. Kızı Leylâ, başında vişneçürüğü bir örtü, sürmeli gözleri, ince ve narin simasıyla, şark güzelliğinin câzip bir minyatürü. Mahinur Hanıma şehrin askerlerimiz tarafından nasıl topa tutulduğunu sorduğum zaman, şu cevabı verdi:

– Hepimiz korhduk. En sonunda Osmanlının şehri alacağını anlayınca artık hiç korhumuz kalmadı. Osmanlının güllesi hep nirengine düşürdü.

Sonra etrafında, beyaz esvapları, oynak tavırları, mütebessim bakışlarıyla duran, Osmanlı zabitlerini hayretle temaşa eden, sarışın ve mavi gözlü Rus kızlarını, yeşil ağaçlar, muntazam defneler arasında dolaşan Kazak zabitlerini eliyle işaret ederek:

– Bunların topu ise bir şey yapamirdi, vay bunların başına (Altınay, 2022, s. 23-24).

Batum'daki Türk idarecileri ile yerel beyazorducular (bolşeviklere mühalif Rusya yanlısı güçler) işbirliği yapmaktaydılar. Bu kişiler arasında Prislbtıyan Maslov da bulunmaktaydı. P.Maslov, Batum komutanı olan Türk subayına başvurarak, hapsedilmiş beyazorducu subayların serbest bırakılmasını istemiştir:

Batum, hukuken size ait olan ve 40 yıl önce zorla elinizden alınan eski şehrinizken, biz Ruslar size hiçbir direniş göstermedik. Eğer şehrin savunucuları arasında Ruslar da varsa, onlar mevzilere Gürcüler tarafından zorla götürülmüştür. Biz Batum'u size Brest Antlaşması temelinde verdik ve o günden beri sizinle samimi müttefik ve dostuz. Biz, sizin gelişinizi kalbimize yakın müttefikler olarak karşılarken, siz ise tamamen yersiz olarak kalben size sadık Rus subaylarımızı hapsediyorsunuz (*Borba*, 1919, № 30 (286)).

Gürcü tarihçi D.Cumburidze'ye göre, P.Maslov Türkleri, Rusların kendilerine karşı iyi niyetli olduğuna, Gürcülerin ise Türklere karşı antipatik olduğuna ikna etmişti. Önceki yönetim

temsilcilerinin bir kısmı, şehir dumasının (meclisinin) üyeleri de dahil olmak üzere bu yüzden Acara'yı terk etmişti. Bunun yerine şehir duması, esas olarak Rus Milli Konseyi'nin üyeleri olan temsilcilerle doldurulmuştu (Cumburidze, 1999, s. 27).

Batum'da Osmanlı yönetimine karşı siyasi ve silahlı mücadele çağrıları nedeniyle İslam Gürcistanı Hayriye Cemiyeti'nin başkanı Mehmet Bey Abaşıdze (Sancakbeyzade) ve birkaç Gürcistan yanlısı Acar, güvenlik güçlerinin kontrolü altına alınarak Trabzon hapisanesine gönderilmiş, cemiyetin yönetim kurulunun diğer üyeleri Batum'dan sınır dışı edilmişlerdir. Bu kişiler daha sonra Tiflis'te İslam Gürcistanı Özgürlük Komitesi'ni (İslam Gürcistanı Tahlis Cemiyeti) kurmuşlardır. Komiteye Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti (GDC) hükümeti tarafından 25 Ekim 1918 - 28 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplamda 1 milyon 975 bin manat yardım yapılmıştır (Cumburidze, 1999, s. 51). Komitenin basın organı “Samuslimano Sakartvelo/İslam Gürcistanı” (“სამუსლიმანო საქართველო”/”كورجستانی اسلام”) gazetesi de GDC'nin mali desteği ile yayımlanmıştır. 11 Ocak 1919'dan itibaren Gürcü ve Türk (Osmanlı) dillerinde yayınlanan bu gazete, sayfalarında anti-Osmanlı yönelimli makalelere geniş yer vermiştir.

Türk yönetimi döneminde Batum'da genel olarak üç Gürcistan yanlısı organizasyon faaliyet göstermiştir: 1. İslam Gürcistanı Özgürlük Komitesi; 2. Gürcü Milli Şurası; 3. İslam Gürcistanı Hayriye Cemiyeti.

8 Mayıs 1918'de Acara'da Osmanlı yanlısı Sedayi-Millet teşkilatı faaliyete başlamıştır. Teşkilat, Batum vilayetinin neredeyse tüm bölgelerinde ve büyük yaşam alanlarında şubeler ve ofisler kurmuş, haftada üç kez aynı adlı *Sedayi-Millet* gazetesini yayımlamıştır.

4 Haziran 1918'deki Batum Antlaşması'na göre, Osmanlı-Gürcistan sınırı Çolok Nehri, Abastuman ve Azgur'un güneyinden geçmekteydi ve böylece, Azgur ve Abastuman semtleri hariç, Ahıska ve Ahılkelek bölgeleri de Osmanlı hakimiyetine verilmişti. Bu gelişmelerin ardından Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa Batum'u ziyaret etmişti (*Sahalho Sakme*, 1918, № 253). Tiflis basını, Enver Paşa'nın büyük bir coşkuyla karşılandığını vurgulamış, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya temsilcilerinin Enver Paşa onuruna Batum Belediyesinin kamu salonunda düzenlenen ziyafete katıldıklarını ve ertesi gün Harbiye Nazırı tarafından kabul edildiklerini yazıyordu (*Sahalho Sakme*, 1918, № 257).

Batum Konferansı'ndan sonra Acara'nın geleceği ile ilgili bir referandum - plebisit düzenlenmesi için aşağıdaki isimlerden oluşan bir komisyon kurulmuştu: E.A.Poray-Koşits (başkan), Mahmut Bey Efendiyev, K.A.Krasnitski, M.Volfenzon, İoseb Nakaşıdze, Süleyman Bey Sancaqbeyzade (Abaşıdze), İ.İ.Kalfaoğlu, Grigol Gigineishvili, Gübner ve M.L.Bünyatoğlu (*Ertoba*, 1918, № 154). Listelenen kişilerden M.Efendiyev tek Türk'tü. O, Osmanlılar tarafından Batum'un karantina başhekimi olarak atanmıştı.

Komisyonun 11 Temmuz 1918'de gerçekleştirilen toplantısında plebisitin açık veya gizli oylama yoluyla yapılması meselesi tartışılmıştı. Toplantıda konuyla ilgili görüş bildiren komisyon üyeleri arasında Mahmut Bey Efendiyev de vardı. O, konuşmasında şunları söylemiştir: “Batum bir istisna oluşturmaz ki, her yerde açık oylama yapılırken, buranın sakinlerine gizli oylama hakkı verelim. Komisyonun, bazılarının düşündüğü gibi, o kadar büyük bir yetkisi yoktur. Bu, yalnızca mutasarrıf (vali) yanında mevcut olan danışma organıdır. Oylama sürecinde her şey daha basittir ve herhangi bir zorunluluk yoktur. Gizli oylamanın yapılması ise mutasarrıfın taleplerine aykırıdır” (*Ertoba*, 1918, № 154).

Elviye-i Selâse'nin büyük bir kısmında Haziran 1918'de, Acara'da ise 14 Temmuz'da gerçekleştirilen plebisitte oy kullananların büyük çoğunluğu Osmanlı yönetiminde yaşamayı tercih etmişti. 15 Ağustos 1918'de Elviye-i Selâse'nin Osmanlı Devleti'ne ilhakı ile ilgili hatt-ı hümayun (sultanın fermanı) yayımlanmıştı.

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi sonucunda Osmanlı, Brest-Litovsk Antlaşması'ndan önceki sınırlarına çekilmiş ve bırakılan bölgelerin kontrolünü İngilizler devralmıştı. Osmanlı'nın terk etmek zorunda kaldığı Güneybatı Kafkasya bölgelerinde – Batum, Kars, Ardahan ve Ahıska'da – nüfusun büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluşturuyordu. Türk yönetiminin sona ermesiyle doğabilecek otorite boşluğu ve kaosun önlenmesi, ayrıca mevcut tarihi tecrübelerden kaynaklanan Türk-Müslüman nüfusa yönelik katliam ve etnik temizliklerin engellenmesi amacıyla bu bölgelerde geçici yerel halk hükümetleri ve milli şuralar kurulmuştu.

17 Ocak 1919'da söz konusu halk hükümetlerinin temsilcilerinin katılımıyla Büyük Kars Kongresi düzenlenmişti. Kars, Ardahan, Batum, Nahçıvan, Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinden 131 temsilcinin katıldığı kongrede Güneybatı Kafkasya Geçici Milli Hükümeti kurulmuş, 25 Mart 1919'da ise bu bölgeleri kapsayan yaklaşık 40 bin km² alanda Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti ilan edilmişti.

Tiflis'te Gürcüce yayımlanan *Sahalho Sakme* gazetesi, 18 Aralık 1918 tarihli baskısında şu haberi vermişti: “Ahıska ve Ahılkelek'e Gürcü ordusu girdikten sonra oradan kaçan 4 bey, kendilerini Batum'da Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinin geçici komiseri ilan etmiştir. Bu kişiler, bölgede yaşayan milletler adına İngilizlere memorandum (bir konuyla ilgili görüşü yansıtan diplomatik belge – F.V.) sunmayı planlamaktadırlar. Bu heyete yerel Azerbaycanlı bir doktor olan Efendiyev liderlik etmektedir. Onlar, Güney Kafkasya devletinin kurulmasını talep etmektedirler, ancak gelecekte bu devletin hangi ülkeye bağlanacağı konusunda memorandumun yazarları bir şey söylememektedir” (*Sahalho Sakme*, 1918, № 410).

19 Aralık'ta Batum limanını tamamen ele geçiren İngilizler, 5 gün sonra, 24 Aralık'ta şehri de işgal etmiş ve böylece Batum'da İngiliz yönetimi dönemi başlamıştır. 25 Aralık'ta Tümgeneral James Cook-Collis, Batum'un askeri valisi olarak atanmıştır. 30 Aralık'ta Cook-Collis, Batum'daki sivil yönetimi Türklerden alarak Batum Rus Milli Şurası'nın başkanı P. Maslov'a devretmiş, ertesi gün Osmanlı mutasarrıfı Cemil Bey'in ofisinden Osmanlı bayrağı indirilmiştir (Margvelaşvili, 1973, s. 8; Sarı, 2014, s. 341; Gogolişvili, 2020, s. 88).

5. Batum'da Azerbaycan Diplomatik Temsilciliğinin Tesis Edilmesi ve Mahmut Bey Efendiyev'in Konsolos Görevine Atanması Kararı

Karadeniz havzasında yer alan Batum, jeostratejik konumu ve önemli bir liman şehri olması nedeniyle, bölgedeki siyasi ve ticari çıkarları olan devletlerin dikkatini çeken bir merkezdi. 1917 yılının başlarında Batum'da 11 ülkenin – ABD, İran, Hollanda, Norveç, Büyük Britanya, Fransa, Belçika, Yunanistan, Danimarka, İspanya ve İtalya konsoloslukları faaliyet gösteriyordu (Trigub ve Vovçuk, 2017, s. 56).

1918 yılının Kasım ayında o dönemde Osmanlı sınırları içerisinde bulunan Batum şehrinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin de diplomatik temsilciliğinin – konsolosluğunun kurulmasına karar verilmiştir.

Batum'da Azerbaycan konsolosluğunun açılması konusu, 1918 yılının Eylül ayında Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Alimerdan Bey Topçubaşı (Topçubaşov) tarafından

gündeme getirilmiş, hatta müstakbel konsolosluk görevini geçici olarak, o dönemde Batum'un baş karantina hekimi olarak görev yapan Azerbaycanlı aydın Mahmut Bey Efendiyev'e devretmeyi teklif etmişti. Paris Barış Konferansı'na katılmak üzere Tiflis ve Batum üzerinden İstanbul'a yolculuk eden A.Topçubaşı, 15 Eylül 1918'de Batum'dan Azerbaycan Cumhuriyetinin Başbakanı Fethali Han Hoyski'ye yazdığı mektubunda şöyle diyordu:

İstanbul'a belgeleri götürüp getirecek kuryelere ihtiyaç olacak. Şimdilik fırsat çıkarsa tüm yazışmaları burada – Batum'da, Dr. Mahmut Bey Efendiyev adına gönderebilirsiniz (Vladikavkazskaya Sok., 4). Kendisi şu anda baş karantina hekimi olarak görev yapmaktadır. Ayrıca, bizim mülteciler örgütümüzün (Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin Batum Şubesi) bir üyesidir. 12 yıldır burada yaşıyor ve herkesin saygısını kazanmış durumda. Şimdi Batum'da konsolos sıfatıyla bir yetkili temsilcimizin bulunması çok gereklidir. Özellikle ticari nitelikli işler var ve bu işler bizim katılımımızı gerektiriyor. Geçici olarak bu işleri Efendiyev'e devretmek mümkündür ve o, bu görevi memnuniyetle kabul edip faydalı olmaya çalışır. Karantina hekimi olması buna engel teşkil etmeyecektir. Şimdilik bu uygundur, ileride başka birini bulabiliriz (ACDA, f. 894, l. 10, d. 34, s. 3-4).

Aynı mektupta A.Topçubaşı, Fethali Han'dan kendisine yeni bir yetki belgesi göndermesini rica ediyor ve şöyle yazıyordu: “Eğer burada olmazsam, kurye bu belgeyi Mahmut Bey Efendiyev'e versin, o da bana İstanbul'a göndersin” (ACDA, f. 894, l. 10, d. 34, s. 3-4).

Alimerdan Bey Topçubaşı, 21 Eylül 1918'de Batum'dan Başbakan F.Hoyski'ye yazdığı bir başka mektupta konsolos atanması meselesine tekrar değinerek şunları ifade ediyordu:

Yine Batum'da konsolos atanması gibi acil bir mesele üzerinde durmak istiyorum. Uygun bir adayımız yoksa, konsolosluk görevini geçici olarak Mahmut Bey Efendiyev'e (Vladikavkazskaya Sok., ev № 4) devretmeyi tavsiye ediyorum. Onun aracılığıyla her türlü yazışmayı İstanbul'a göndermek ve İstanbul'dan almak mümkündür. Bakın, şu anda konsoloslukla ilgili bir mesele var. Bu, Türkiye hükümeti için Çakva malikânesinden çay getirilmesi konusudur. Bizde neredeyse hiç çay yok, ancak burada çayın poundunu* 30-40 manata almak mümkün; Kuzey Kafkasya, Kazaklar, Ukraynalılar, Bulgarlar, Rumenler ve diğerleri alıyor. Türkler, çayı büyük bir istekle buğdayla takas ediyorlar. Hemen 5-10 bin pound almak mümkün. Bunun için Türkiye'nin 3. Ordu Komutanı Esat Paşa ile iletişime geçmek, bunu Efendiyev'e bildirmek gerekiyor ve o, her şeyi düzenleyecektir (ACDA, f. 894, l. 10, d. 34, s. 5-6 arx.).

A. Topçubaşı, 31 Ekim 1918'de F.Hoyski'ye yazdığı mektupta, iki aydır Bakü'den, hükümetten bir satır bile bilgi alamadığından şikayet ediyor ve en geç her 10 günde bir yazışma mübadelesinin yapılmasının önemini vurgulayarak, çözüm olarak en azından Batum'a kadar ücretli özel bir kurye tutulmasını ve orada belgelerin Doktor M.Efendiyev'e teslim edilmesini öneriyordu (ACDA, f. 894, l. 10, d. 34, s. 16-17).

Böylece, A. Topçubaşı'nın tavsiyesi dikkate alınarak, Azerbaycan'ın Batum'daki konsolosu görevine Doktor Mahmut Bey Efendiyev atanır (ACDA, f. 970, l. 2, d. 157, s. 1-2; *Azerbaydjan*, 1918, № 31). Bu konuda, Dışişleri Bakanı vekili Adil Han Ziyathanlı (Ziyathanov), M.Efendiyev'e hitaben 21 Kasım 1918 tarihli ve 595 sayılı mektubunda şöyle yazıyordu:

* pound- ağırlık ölçüsü birimi (F.V.).

“Ala Hazret Mahmut Bey,

Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti, 7 Kasım 1918 tarihli toplantısında, sizi Osmanlı İmparatorluğu'nun Batum şehrinde Azerbaycan'ın konsolosu görevine davet etme kararı almıştır. Bu görevi size tevdi etmekle, Azerbaycan Cumhuriyeti, tüm vatandaşlarının çıkarlarının tarafınızdan gereği gibi korunacağı ümidini taşımaktadır. Ayrıca, hükümet, kendisini [Batum bölgesindeki] siyasi durum hakkında bilgilendirmenizi rica eder” (ACDA, f. 970, l. 2, d. 143, s. 1).

Aynı gün, A.Ziyathanlı, M.Efendiyev'in kabulüne dair yazılı cevabını beklemeden, aşağıdaki içerikte 596 sayılı vesikayı imzalar: “Bu vesika, Doktor Mahmut Bey Efendiyev'e verilir; çünkü kendisi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Batum şehrindeki konsolosu olarak atanmıştır” (ACDA, f. 970, l. 2, d. 143, s. 2).

Dr. M.Efendiyev, Dışişleri Bakanı vekilinin yukarıda belirtilen mektubuna 2 Aralık'ta Batum şehrinde şöyle cevap verir:

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Batum'da konsolosu görevini üstlenmem konusundaki 7 Kasım tarihli teklifinizi bu yılın 30 Kasım'ında aldım. Kendi vatanıma, özellikle de yeni doğmuş bağımsız cumhuriyete hizmet etmeyi reddetmeye hiçbir manevi hakkım yoktur ve bu nedenle dikkatinize sunmayı görev bilirim ki, ben her yerde ve her zaman değerli Azerbaycan'ın hizmetkarı olmaya hazırım; çünkü bu, vatanın yeniden doğduğu böyle kritik bir zamanda her Müslümanın borcudur. Bununla birlikte, Bakanlığın dikkatine sunarım ki, Batum'da konsolosluğun resmi açılışını ancak konsolosluğun kâtip, yazman-tercüman, daktilograf ve diğer büro personelinin oluşmasıyla gerekli kadronun belirtilip onaylanması ve kesin hizmet talimatının verilmesinden sonra mümkün görmekteyim. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin temsilcisi olarak, onun şeref ve haysiyetini koruma isteğiyle, konsolosluğun, diğer tüm yabancı devletlerde kabul edildiği gibi, gerekli seviyede temsil edilmesini için çıkarlarına uygun ve zorunlu görmekteyim. Bu nedenle, Bakanlığın uygun gördüğü ilgili talimatların Batum Konsolosluğu'na gönderilmesinin hızlandırılması gerekmektedir. Sizin cevap kararınızı beklerken, tüm Azerbaycan vatandaşlarının çıkarları her durumda tarafımdan gerektiği gibi sağlanacaktır. Bu bölgelerdeki siyasi duruma dair ise, genel durumla ilgili bazı belirsiz konular aydınlığa kavuşturulduktan sonra tarafımdan özel bir bilgi gönderilecektir (ACDA, f. 970, l. 2, d. 143, s. 3).

Konsol görevine atanmasının ilk günlerinde, Mahmut Bey Efendiyev, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı mektuplarında, Revan ve çevresinden Gümrü ve Ahılkelek'e göç eden, ancak bu bölgeleri de terk etmek zorunda kalarak Batum'da sığınak bulan Müslüman mültecilere yardım yapılması için maddi kaynak ayrılmasını talep etmişti. Ayrıca, Batum'da dolaşan bazı söylentilere atıfta bulunarak, Azerbaycan'da yaşanan iç siyasi süreçler ve ülkenin ilerici gelişimi hakkında düzenli olarak bilgilendirilme talebinde bulunmuştu.

Bu talepler üzerine, 4 Ocak 1919 tarihli cevabında, Dışişleri Bakanı vekili A.Ziyathanlı, konsolosun iki mektubunu 29 Aralık 1918 tarihinde aldığını belirtiyor ve Azerbaycan'daki iç durum hakkında malumat vererek, konsolosun düzenli olarak bilgilendirileceğini ve yanlış söylentilere kesin bir şekilde karşı çıkabileceğini vurguluyordu. Aynı zamanda, Mahmut Bey Efendiyev'in gündeme getirdiği Müslüman mülteciler meselesine değinerek şu ifadeleri kullanıyordu:

“Onların ihtiyaçları için bana yaklaşık bir bütçe taslağı gönderirseniz iyi olur. Bu, kendi topraklarından kovulmuş kardeşlerimiz için Himayedarlık Bakanlığı nezdinde girişimde bulunmamız açısından gereklidir. Şimdilik ise, onlara yardım için bağışlar ve Batum’daki diğer kaynaklardan faydalanabilirsiniz” (ACDA, f. 970, l. 2, d. 143, s. 6-8).

Bahsettiğimiz gibi, Mondros Mütarekesi’nin şartları uyarınca, 1918 yılının sonuna kadar Güney Kafkasya’dan çekilmesi gereken Osmanlı ve Alman ordularının yerini İngiliz birlikleri almalıydı. 14 Aralık 1918’de Dr. M.Efendiyev Batum’dan Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı’na şehirdeki mevcut durumu anlatan bir mektupta, İngilizlerin buraya 4 istihbarat tipi gemiyle geldiğini, ama şehrin ve vilayetin iç işlerine karışmadıklarını, liman ve tren istasyonunun onlar tarafından ele geçirildiğini, genel olarak Türklere karşı tutumlarının olumlu olduğunu ve 21 temsilciden oluşan bir milli konseyin faaliyete geçtiğini yazıyordu (ACDA, f. 970, l. 1, d. 151, s. 3).

6. Batum’da Azerbaycan Konsolosluğunun Resmi Faaliyete Başlaması ve Konsolos M.Efendiyev’in Diplomatik Yazışmaları

Batum vilayeti (Acaristan), İngiliz kuvvetlerinin tam kontrolüne 24 Aralık 1918’de geçti. Azerbaycan’ın Batum’daki konsolosluğu resmi olarak 1 Ocak 1919’da faaliyete başladı (ACDA, f. 28, l. 1, d. 697, s. 85).

Konsolos Dr. Mahmut Bey Efendiyev, 15 Ocak 1919 tarihinde Hükümet Başkanı ve Dışişleri Bakanı Fethali Han Hoyski’ye yazdığı mektubunda, yönettiği konsoloslukta katip görevine “çalışma yeteneklerini ve ahlaki niteliklerini yakından bildiği” Dr. Aziz Bey Kadimbeyov’un, yazmanlık (kargüzar) görevine ise “Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti’nin Batum’daki faaliyetlerinden iyi tanıdığı, milletine sadık bir vatansever” olan Nuhali (Şekili) Safvet Efendi Ağayev’in atandığını bildiriyordu. Ayrıca, 1919 yılı için konsolosluğun bütçe giderlerini sunuyordu (ACDA, f. 970, l. 1, d. 43, s. 1).

Batum’da İngiliz yönetiminin yerleşmesinden sonra, Azerbaycan Dışişleri Bakanı vekili Adil Han Ziyathanlı, Batum vilayetinin askeri valisi General James Cook-Collis’e 26 Ocak 1919 tarihli bir mektup göndererek, “Dr. Mahmut Bey Efendiyev’in Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti tarafından Batum vilayetinde konsolos olarak atandığını” bildirip, görevini yerine getirmesi için gereken desteğin sağlanmasını rica ediyordu (ACDA, f. 970, l. 2, d. 143, s. 4-5). Aynı gün, Batum’un Rusça yayın yapan gazetesi *Naş Kray*, Azerbaycan’a gitmek isteyen herkesin Batum’daki Azerbaycan Konsolosluğu’ndan izin belgesi alması gerektiğini, ayrıca Batum’da yaşayan Azerbaycan vatandaşlarının bir ay içinde konsoloslukta kayıt yaptırarak pasaport yerine geçecek belgelerini almasının zorunlu olduğunu belirten bir ilan yayımlamıştır. İlanda konsolosluğun geçici olarak Vladikafkas/Vladikavkazskaya Sok. 4 (günümüzde Parnavaz Mepe/Çar Parnavaz Sok) adresinde, Konsolos Dr. M. Efendiyev’in yaşadığı evde bulunduğu belirtiliyordu (*Naş kray*, 1919, № 31).

1919’un başlarında Paris Barış Konferansı’na katılacak Kafkasya cumhuriyetlerinin temsilcileri, İstanbul’a deniz yoluyla gitmek için Batum’da toplandı. Tiflis üzerinden 11 Ocak’ta Gürcistan ve Dağlı Cumhuriyeti heyetleriyle birlikte Batum’a ulaşan, Ahmet Bey Ağaoğlu, Alimerdan Şeyhülislamov, Mehmet Mehtiyev, Ceyhun Hacıbeyli ve Memmed Meherremov’dan oluşan ve geçici olarak Memmed Hasan Hacinski’nin başkanlık ettiği Azerbaycan heyeti, Acara’nın Müslüman aydınları tarafından coşkuyla karşılandı. Azerbaycanlı konukların onuruna “Dr. Mahmut Bey Efendiyev’in evinde, Acara’nın ileri gelenleri ve temsilcilerinin katılımıyla” bir ziyafet verildi (“Azərbaycan” qəzeti: 1918-1920, IV cilt, 2022, s. 523).

Memmed Hasan Hacinski ve Ahmet Bey Ağaoğlu, Batum'dan Başbakan ve Dışişleri Bakanı Fethali Han Hoyski'ye şifreli mektuplarında şunları yazmışlardı: “Buradaki işler hakkında bilgi vermek borcum olduğunu düşünüyorum. Türklerin ayrılması ve İngilizlerin gelmesi, Batum ve Kars vilayetlerindeki Müslümanları beklenmedik bir şekilde yakaladı... Batum'daki konsolosumuzu her türlü koşulla desteklemek ve onun statüsünü resmileştirmek gereklidir. Onun emrine propaganda amacıyla hesapsız kullanım için mutlaka yaklaşık 200 bin manat göndermek zorundayız. Bu çok önemlidir. Bu konuda sadece Mahmut Bey Efendiyev bilgilendirilmelidir” (ACDA, f. 894, l. 10, d. 66, s. 5-7).

Belirtilenler dikkate alınarak, 1919 yılının Şubat ayında Dışişleri Bakanlığı M.Efendiyev'e örtülü harcamalar için 200 bin manat ayırmıştı (ACDA, f. 970, l. 2, d. 32, s. 3, 5).

31 Ocak 1919 tarihinde M.Efendiyev'in Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektupta, Gürcistan Cumhuriyeti'nin askeri birliklerinin Kars vilayetinin Posof ilçesine saldırısı ile ilgili Güney-Batı Kafkasya geçici hükümetinin itiraz mektubunun bir kopyası sunulmuş, bölgede meydana gelen siyasi olaylar ve Azerbaycan karşıtı eğilimler hakkında bilgi verilmiştir:

Kars, Batum ve Ardahan vilayetlerinin sakinleri Türklerin kesinlikle bu bölgeleri terk edeceğini öğrendiklerinde, bir araya gelme ve Dünya Konferansı'nın (Paris Barış Konferansı – F.V.) kararı temelinde Kafkasya ve Rusya arasındaki ilişkilerin düzenlenmesini beklemek fikri ortaya çıktı. Batum vilayetinin çoğu sakinleri bu fikrin gerçekleştirilmesinde aktif rol aldı ve buna hassasiyetle yaklaştılar. Türk yönetiminin Batum'u terk etmesiyle, Batum şehri ve vilayetine çok sayıda propagandacı, Memmed Bey ve Aslan Bey Abaşidze kardeşleri ve diğerlerinin liderliği altında Gürcü yanlısı Müslümanlar sızdı... İlgili Memmed Bey, ayrıca kardeşi Aslan Bey Rus yönetimi tarafından takip edilirken Azerbaycanlılar arasında misafirperverlik sığınağı ararken, şimdi Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki dindaşlarının katı karşıtına dönüştüler. İslam yolunda görevini yerine getirirken elbette çeşitli engellerle karşılaşmak mümkündür, ancak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bayrağı yine de her zaman hak ettiği yüksekliklerde dalgalanacak. Üzücü ki, dindaşlarının bu tür davranışlarını sakin karşılamak mümkün değil”. Mektubun sonunda belirtiliyor ki, “nankör unsurların İslam'ın ve Kafkasya'da yeni doğmuş Müslüman cumhuriyetin nüfuzuna zarar vermesine izin vermemek için bizim cumhuriyet tüm araçlarla tepki göstermelidir (ACDA, f. 970, l. 1, d. 151, s. 2 ve d. 27, s. 48).

M.Efendiyev, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'na 12 Şubat 1919 tarihinde gönderdiği mektupta da belirtilen konuya değiniyordu: Bildiğiniz gibi, burada Abaşidze kardeşleri tarafından Gürcistan hükümetinin finanse ettiği ve Acara'nın Gürcistan'a katılmasını teşvik eden “İslam Gürcistanı” gazetesi basılıyor; karşıt görüşte olan Acarlar da kendi gazetelerini çıkarmak istiyor, ancak mali kaynakları olmadığı için bu konuda bana başvuruda bulundular ve ben hükümet önünde yeni gazetenin yayınlanması ile ilgili talepte buldum; aynı zamanda yerel Müslümanlar, Azerbaycan hükümetinden Karaağazade'nin geçici görevden alınmasını istiyorlar; çünkü Ahmet Hamdi Karaağazade Batum'da bu yeni basın organına öncülük etmek için gereklidir (ACDA, f. 970, l. 1, d. 27, s. 22).

Belirtelim ki, üzerinde bahsedilen Ahmet Hamdi aslen Acar kökenliydi. O, Azerbaycan basınında sürekli olarak makaleler yayımlayarak, Güney-Batı Kafkasya Müslümanları konusuna geniş yer ayırmıştı. Ahmet Hamdi Karaağazade, “Azerbaycan” gazetesinin 29 Ocak 1919 tarihli sayısında yayımlanan “Batum oblasti ve Gürcüler hakkında” makalesinde, “Kur'an-ı Kerim'i su

gibi ezber bilen hafız Mehmettağı Bey (Memmed Bey Abaşıdze-Sancakbeyzade - F.V.)", aynı zamanda onun kardeşi Aslan Bey ve amcasının oğlu Süleyman Bey'in faaliyetlerini eleştirerek, onların konsolos Mahmut Bey Efendiyev ve kendisinin temsilcilerine karşı sabotajlarla meşgul olduklarını yazmıştı: "...Aslan Bey Azerbaycan Hükümetinin Batum konsolosu ve uzun yıllardır Batum'da cemaat hizmeti ile tanınmış ve yumuşak bir adam olan doktor Mahmut Bey Efendiyev'e Gürcü gazetesi ile o kadar sıradan tehdit mektupları yazıyor ki, bir insanın kaleminden nasıl çıktığına şaşarsınız" ("Azərbaycan" qəzeti: 1918-1920, IV cilt, 2022, s. 484-486).

M.Efendiyev, Dışişleri Bakanlığı'na hitaben 14 Şubat 1919 tarihli mektubunda bir kez daha Güney-Batı Kafkasya bölgesindeki mevcut siyasi durumu tasvir ederek bildiriyordu ki, İngilizler duruma hakimdirler, ancak idare tamamen Ruslardan oluşmaktadır; bu Ruslar da kendi milli programlarını hayata geçirmektedirler (ACDA, f. 970, l. 1, d. 151, s. 12 ve d. 27, s. 23).

Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na 1919 yılı 25 Mart'ta gönderdiği mektubunda M.Efendiyev, Kuzey Kafkasya'daki askeri-siyasi durumla ilgili endişelerini dile getirerek yazıyordu ki, elimizdeki bilgilere göre, oradaki dindaşlarımız gönüllülerle (General A.Denikin'in komutasındaki Gönüllü Ordu mensupları ile) mücadelede kritik durumdadır; Konsolosluğun dağılımların durumu hakkında sürekli olarak bilgilendirilmesi faydalı olurdu; Dağlı Cumhuriyeti'nin Batum'da temsilcisi olmalıdır, çünkü bu, onların kendi çıkarlarındadır; genel olarak, haberlerin olmaması bu veya diğer cumhuriyetin nüfuzuna etki eden bir dizi dedikodunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır (ACDA, f. 970, l. 2, d. 143, s. 15). Buna yanıt olarak Dışişleri Bakanlığı'ndan konsolosluğa 7 Nisan'da gönderilmiş mektupta Kuzey Kafkasya'da yaşanan süreçler hakkında bilgi verilerek, konsolos M. Efendiyev'in gündeme getirdiği diğer meselelere, o da dahil Batum'da Türk okulunun sübvansiyon teklifine de değinilerek, onun incelenmesi için Halk Eğitimi Bakanlığı'na gönderildiği belirtilmişti. Bu mesele kısa sürede olumlu çözümünü bulmuş ve 1919 yılının Mayıs ayında konsolosluk tarafından Batum'daki Türk okuluna 10 bin manat yardım edilmişti (Əliyev, 2013, № 3, s. 29-34).

İstanbul'da bulunan Azerbaycan temsilci heyetinin Paris Barış Konferansı'na katılmak üzere Avrupa'ya gitmesine uzun süre engeller çıkarıldı. Müttefik devletlerin İstanbul'daki temsilcilikleri, heyetin 2 üyesi dışındaki diğerlerine, özellikle heyet başkanı A.Topçubaşı'ya vize vermiyordu. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nı bu konuda bilgilendiren konsolos Mahmut Bey Efendiyev, bu durumda Ermenilerin etkili olduğunu belirtiyordu: "Elimdeki bilgilere göre, yurtdışındaki Ermeni temsilci heyetinin çabalarıyla, Ali M. [Merdan] Bey ve Ahmet Bey [Ağaoğlu] gibi en iyi hizmetçilerimiz, bizim kaderimizi belirleyecek yabancıların gözünde, en azından şu anki gerekli zamanda, saygınlıklarını ve güvenlerini kaybetmişler... İstanbul basınında Ahmet Bey aleyhine yazılan makaleler, bizim çok saygın ve tanınmış hizmetkarımız, Azerbaycan vatanseveri Ali M. [Merdan] Bey'in itibarına da haksız bir gölge düşürdü... Bundan ülkemizin düşmanları yararlanarak başardılar ki, ne Ali Merdan Bey ne de Ahmet Bey konferansa gidebilirler..." (ACDA, f. 970, l. 1, d. 141, s. 6).

1919 yılının 22 Nisan'ında Azerbaycan temsilci heyetinin tam kadro olarak İstanbul'dan Paris'e gitmelerine izin verildi. Dönemin Baş Bakanı Nesib bey Yusufbeyli'ye Fransa'dan yazdığı mektupta A.Topçubaşı, 1919 yılının 19 Kasım'da Marsilya'dan Batum'a Dr. M.Efendiyev'in adına gönderilen 165 kutu tıbbi malzemenin "Anatoliya" gemisi ile ulaştırıldığını ve bu konuda onu mektupla bilgilendirdiğini belirtiyordu; Efendiyev orada

olmazsa, yükü kabul edip Bakü'ye göndermesi için başka birisine talimat verilmesi gerektiğini yazıyordu (ACDA, f. 970, l. 1, d. 145, s. 5-17).

Azerbaycan Cumhuriyeti basınının sayfalarından, Azerbaycan'ın ilk kadın yazarı ve eleştirmeni olan yaşlı eğitimci ve yazar Şefika Hanım Efendizade'nin o dönemde Batum'da Mahmut Bey Efendiyev ile görüştüğü anlaşılıyor. 1918 yılının Ağustos ayında Bakü'den çıkıp Ahıska'ya giden, orada kısa bir süre kaldıktan sonra birkaç ay İstanbul'da yaşayan, 1919 yılının Nisan'ında ise Batum'a gelen Şefika Hanım, “Azerbaycan” gazetesinde yayımlanan “Yol esnasında gördüklerim” başlıklı yol notlarında yazıyordu: “Ben Batum'a geldiğimde, önce Ahıska'ya gidip babamı görmek ve sonra Bakü'ye gelmek istiyordum. Ancak Batum'a geldiğimde, orada birkaç Ahıskalı adam gördüm. Bunlardan başka Dr. Mahmut Bey Efendiyev ile, Yusuf Efendi Talıbzade ile görüştim. Onlar benim Ahıska'ya gitme fikrimi duyduklarında, bu fikirden dönmemi tavsiye ettiler. Ahıskalılar Ahıska'nın ve çevre köylerin durumunu acınacak bir halde tasvir ediyorlardı ki, hala bu vahşilik devam etmekteymiş” (“Azərbaycan” qəzeti: 1918-1920, VIII cilt, 2023, s. 6-9).

7. Batum'da Azerbaycan Diplomatik Temsilciliğine Başkonsolosluk Statüsü Verilmesi: M.Efendiyev'in Başkonsolos Olarak Siyasi-Diplomatik Faaliyeti

Azerbaycan Hükümeti'nin 30 Mayıs 1919 tarihli kararı ile Azerbaycan Cumhuriyetinin Batum'daki konsolosluğunun statüsü, Ermenistan ve Gürcistan'ın Batum'daki diplomatik temsilcilikleriyle aynı seviyeye çıkarılarak başkonsolosluk olarak değiştirilmiştir (ACDA, f. 970, l. 2, d. 157, s. 6). Dışişleri Bakanı M.Y. Caferov'un 20 Haziran 1919 tarihli 19 numaralı emri ile Dr. Mahmut Bey Efendiyev, Azerbaycan'ın Batum'daki başkonsolosu olarak atanmıştır (ACDA, f. 970, l. 2, d. 157, s. 6).

Başkonsolos M. Efendiyev 22 Haziran 1919 tarihinde kendi ülkesinin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda şunları belirtmiştir:

“Daha önce gönderilmiş olan rapora ek olarak, Batum konsolosluğunun düzgün ve faydalı şekilde faaliyet gösterebilmesi için aşağıdaki ivedi tedbirlerin alınmasını zorunlu görüyoruz:

1. Batum şehri hem siyasi açıdan hem de Avrupa ile ilişkiler bakımından önemli bir nokta olarak tanınmalı ve orada konsolosluk bu doğrultuda kurulmalı ve desteklenmelidir;
2. Konsolosun bütçesi doğrultusunda personel, ofis ekipmanları, konsolosluğun taşıtı (arabası) ve diğer gerekli harcamalar için kaynak ayrılmalıdır;
3. Eğer Bakanlar Kurulu konsolosluğu başkonsolosluk olarak değiştirmek hakkında karar verdiyse, kadrolar ve maaşlar başkonsolosluk yönetmeliğine uygun olarak düzenlenip onaylanmalıdır, aksi takdirde uluslararası hukuk açısından, konsolosluklarla başkonsoloslukların anlam ve işlevleri arasında ayırım yapılmaması kabul edilemez. Bakanlar Kurulu'nun bu yıl 8 Nisan tarihli kararında başkonsoloslukların maaşları hakkında genel olarak hiçbir şey belirtilmemiştir. Tüzüğe göre, Batum başkonsolosluğu Gürcistan'daki ve Ermenistan'daki diplomatik temsilciliklerden (Azerbaycan'ın diplomatik temsilcilikleri kastedilmektedir – F.V.) daha düşük olmamalıdır. Birçok siyasi sebepten ötürü Batum başkonsolosluğu Kafkasya'nın Avrupa'ya tek siyasi ve ticaret-sanayi penceresi olarak, faaliyetlerinin genel düzenlenmesi ve diplomatik işlerin kurulması açısından oldukça yukarıya

konulmalıdır. Bu konumu ile Batum şehrinin büyük önemi yeterince karakterize edilmektedir;

4. Azerbaycan'ın ticaret çıkarlarından kaynaklanarak, mal alışverişini Batum'da gerçekleştirmek gereklidir. Bunun için Batum'da ham madde ve petrol ürünleri için depolar edinmek veya kiralamak gerekmektedir. Ayrıca yurtdışında her türlü işlem ve ilişkiler için ve genel olarak ticaret işleri için konsolosluk bünyesinde ticaret ajansının kurulması gerekmektedir;

5. Genel siyaset çıkarlarımız adına Batum başkonsolosluğu siyasi karakterli olağanüstü durumlar için gizli kaynaklarla desteklenmelidir;

6. Hem Türkiye'den hem de Kars ve Revan vilayetlerinden gelen mültecilerin meselesi uzun süredir çözüm beklemekte ve çözümü gerekmektedir;

7. Batum ve çevresindeki Müslüman okullarının durumu çözümlenmelidir, onlara nasıl ve hangi şekilde destek sağlanmalıdır?;

8. Şimdiye kadar diplomatik kuryeler ve tüm misyonların enformasyon desteği hakkındaki meseleler düzenlenmemiştir (Batum'a Tiflis'ten hızlı trenle gelmek mümkündür);

9. Batum'daki yaşam koşullarına uygun olarak Batum başkonsolosluğunun bütçesi eklenir. Kırım mültecileri nedeniyle fiyatlar çok yüksektir; bir pound ekme 10-12 manat, bir pound et 25-30 manattır" (ACDA, f. 970, l. 1, d. 43, s. 6).

M.Efendiyev'in gösterilen önerilerinin neredeyse tamamı olumlu sonuç bulmuştur. 1919 yılı 27 Eylül tarihinde başkonsolosluk bünyesinde bir ticaret şubesi oluşturulmuş ve şubenin işlerine Azerbaycan Cumhuriyetinin Yollar, Ticaret ve Sanayi, Gıda bakanlıklarının temsilcileri dahil edilmişlerdir. Hükümetin 18 Ekim 1919 tarihli kararıyla başkonsolosluğa Azerbaycan Devlet Bankası'nın muhabiri görevi verilmiş (ACDA, f. 84, l. 1, d. 23, cilt 2, s. 258), 22 Ekim 1919 tarihli kararlar ise başkonsolosluğun ticaret şubesi yanında Azerbaycan Maliye Bakanlığı'nın temsilciliğinin kurulması kararlaştırılmıştır (ACDA, f. 84, l. 1, d. 23, cilt 2, s. 260).

1919 yılının Şubat ayında, Kafkas İslam Ordusu'nun komutanı Nuri Paşa (Nuri Killigil) ve bu ordunun bünyesindeki V. Kafkas Piyade Tugayı'nın komutanı Mürsel Paşa (Hakkı Mürsel Bakü Paşa) İngilizler tarafından tutuklanarak Batum'da hapisaneye atılmışlardı (*Sakartvelo*, 1919, № 44, s. 3; *Azerbaydjan*, 1919, № 45).

Azerbaycan hükümeti, şanlı komutanları haptisten kurtarmak için seferber olmuştu. Bu amaçla hazırlanan gizli planların uygulanmasına Batum'daki başkonsolos Dr. Mahmut Efendiyev de yakından dahil edilmişti. Aynı zamanda, paşaların haptiste herhangi bir sıkıntı çekmemeleri için Batum başkonsolosluğu aracılığıyla tedbirler alınmıştı. Azerbaycan dışişleri bakan vekili A.Ziyathanlı, M.Efendiyev'e yazdığı 2 Haziran 1919 tarihli notta başkonsolosluğun istediği 80 bin manat yerine başlangıçta 30 bin manat gönderildiğini, kalan miktarın da imkan dahilinde gönderileceğini belirterek şöyle yazmıştı: "Bilirsiniz ki, Nuri Paşa ve Mürsel Paşa Batum'da tutuklandılar. Onların maddi ihtiyaç duymamaları için tedbirler alın. Onlara para ve gereksinim duydukları her şeyle yardım edin. Bu konuda mali ve diğer meselelerde tasarruf yapılmamalıdır. Onların tüm sorumluluğu sizin üzerinizdir" (ACCİDİSBA, f. 277, l. 2, d. 53, s. 1).

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hizmetkarlarından Naki bey Şeyhzamanlı anılarında şöyle yazmıştır:

Nesib bey (başbakan Nesib bey Yusufbeyli – F.V.) gülerek, 'Üzülme, Nuru Paşa'yı kurtarmanın daha kolay bir yolu var. Batum'dan haber geldi ki, Hopa beyleri plan hazırlamışlar. Nuru Paşa'yı zorla kurtaracaklar. Ancak maddi açıdan zorlanıyorlar. Sen hemen 200 bin manat alıp Batum'a git', dedi. Ben sevinç içinde, 'Emredin, parayı versinler, akşam yola çıkayım' dedim. Parayı alıp Batum'a geldim ve Azerbaycan konsolosu Dr. Mahmut bey ile görüştüm. Gelişimin amacını ona anlattım ve Nuru Paşa ile nasıl görüşebileceğimi sordum. Doktor, 'imkan yok, ancak Mürsel Paşa ile görüşebilirsin. O da İngilizlerin gözetimi altında', dedi. Ben hemen gidip Mürsel Paşa ile görüştüm. Mürsel Paşa, 'Bana bir şey olmaz, ancak Nuru Paşa'yı bırakmayacaklar. Olabilir ki, onu idam etsinler. Onun kaçırılması organize edilmelidir', dedi. Ben gelişimin sebebinin anlattım. Çok memnun kaldı... Bakü'ye döndükten sonra Nuru Paşa'nın kurtulduğu haberini aldım (N.Şeyxzamanlı, 2016, 132-133).

1919 Yılı Ağustos ayının 8'den 9'una geçen gece Nuri Paşa hapisten kaçarılır. Azerbaycanlı Temel Bey liderliğindeki kaçırma operasyonu sırasında çıkan çatışmada 3 İngiliz askeri (1 subay ve 2 asker) ve bir Batumlu Azerbaycan Türkü öldürülür (Süleymanov, 2014, s. 155-156).

Başkonsolos M.Efendiyev, propaganda ve teşvik faaliyetlerinin büyük önem taşıdığına inanıyordu. Tiflis sakini Dr. V.Tsederbaum, M.Efendiyev'e yazılı bir başvuruda bulunarak, Azerbaycan'ın siyasi-ekonomik başarılarını ve dünya pazarındaki önemini aydınlatmak amacıyla broşür ve süreli yayınların "Batı'ya yakın bir uluslararası merkez olarak, Batı Avrupa finans ve ticaret çevreleri ile doğrudan iletişim olanaklarına sahip" Batum'da Rusça veya başka bir yabancı dilde düzenlenmesinin önemini vurgulamış ve bu alanda hizmetlerini teklif etmiştir (ACCİDİSBA, f. 277, l. 2, d. 53, s. 3-4).

M.Efendiyev, Dr. V.N.Tsederbaum'un başvurusunu Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş ve mektuba ek olarak, Batum'da İngilizce ve Rusça broşür ve süreli yayınların düzenlenmesi hakkında V. Tsederbaum'un görüşlerini paylaştığını, Dışişleri'nin kendi programını (plan ve önerilerini) sunarak gerekli miktara onay vermesi durumunda bunun gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir (ACCİDİSBA, f. 277, l. 2, d. 53, s. 2).

Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'na 4 Aralık 1919 tarihinde yazdığı mektupta başkonsolos M.Efendiyev, Acaristan'daki siyasi durum hakkında bilgi vererek, Batum şehrinin İngilizler tarafından idari açıdan tamamen ele alındığını, yönetim ve polis kadrosunun çoğunlukla İngiliz çavuşlarının liderliğinde ermeni savaş esirlerinin hesabına önemli ölçüde artırıldığını, şehirde düzenin bir bölük Hintli asker sayesinde sağlandığını, sivil yönetime İngiliz subayların atandığını, bu durumun yerel Müslümanların şiddetli bir tepkisine neden olduğunu ve onların yönetimde yerel şartları iyi bilen yerli halkın temsil edilmesini istemekte olduklarını, bu nedenle, Batum Gürcü-Müslüman Komitesi (İslam Gürcistanı Özgürlük Komitesi – F.V.) ve Batum Vilayeti Müslüman Milli Konseyinin (Batum Livası İslam Cemiyeti – F.V.) ortak bir toplantı düzenleyerek, köklü halkın çıkarları adına öz yönetim hakkı elde etme kararı aldıklarını, yerli halk olan Acarların mevcut durumun ağırlığını üzerlerinde hissederek, sık sık zamanında doğru değer veremedikleri komşu dindaşlarını (Türkler – F.V.) hatırladıklarını, güçlü bir yönetimin olmaması nedeniyle hırsızlıklar ve cinayetler arttığını ve Acaristan'da seyahat etmenin güvenli olmadığını belirtiyordu (ACDA, f. 970, l. 1, d. 151, s. 11-11 arx. və d. 27, s. 44-44 arx.). Daha sonra mektubunda, Batum bölgesinde hastane ve sağlık noktalarının yarı yarıya azaltıldığına, oluşan durum nedeniyle köy okullarının faaliyet göstermediğine dikkat

çeken M.Efendiye, “Batum yakınlarındaki 5 köyün sakinleri konsolosluğa başvurarak okulların faaliyeti için maddi destek istemişlerdir. Bazı köyler konsolosluğa defalarca başvurup Türkçe öğretmeninin davet edilmesinde maddi yardım sağlanmasını talep etmişlerdir. Konsolosluk meseleye tamamen siyasi bir boyut katmadan, genç Azerbaycan'ın nüfuzu, aynı zamanda dini maneviyat açısından yaklaşarak, kendi dindaşlarımızı desteklemenin gerekliliğini belirtmiştir. Acaristan'ın birçok köyündeki camilerde hoca yoktur ve biri vefat ettiğinde imam aranır. İngilizlerin talebine cevap vermediği için Şehir Duması'nın erken feshedilmesi beklenmektedir. Eski Şehir Duması başkanı General Golitsin istifa etmiş ve Denikin ordusuna katılarak askeri hizmete geçmiştir” yazıyordu (ACDA, f. 970, l. 1, d. 151, s. 11-11 arx. ve d. 27, s. 44-44 arx.).

12 Ocak 1920'de Batum'da Azerbaycan ve Gürcistan'ın müttefik devletler (Antant) tarafından de facto olarak tanınmasıyla ilgili tören düzenleniyor. Şenlikte, Azerbaycanlı konuşmacılar iki büyük Osmanlı bayrağı altında Türkiye lehine konuşmalar yapıyorlar (Sarı, 2014, s. 420-421). 14 Ocak'ta ise Azerbaycan ve Gürcistan'ın Batum'daki konsolosları tarafından tanınmaya adanmış bir banket düzenleniyor. Bankete, askeri vali General Cook-Collis ve diğer yüksek rütbeli İngiliz subayları, yabancı devletlerin konsolosları ve ulusal konseylelerin temsilcileri, ayrıca o dönemde Batum'da bulunan bir Fransız gemisinin deniz subayları davet ediliyorlar. Tören sırasında, Azerbaycan Başkonsolosu M. Efendiye ve Gürcistan'ın Batum Başkonsolosu Petre Çinicişvili açılış konuşması yapıyorlar. M.Efendiye, konuşmasında Gürcistan ve Azerbaycan arasındaki kardeşlik ittifakının önemini özellikle vurguluyor (*Borba*, 1920, № 15; Sarı, 2014, s. 421).

1920 yılının başlarından itibaren İngiliz kuvvetleri tahliye hazırlıkları yapıyor. Batum'un kaderi hakkında karar vermek üzere Londra Konferansı'nda (12 Şubat - 10 Nisan 1920) görüşmeler yapılmasına karar veriliyor. Acaristan'da iktidarın kademeli olarak Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'ne geçeceği söylentileri yayılıyor. Batum Livası İslam Cemiyeti, 17 Şubat 1920'de (Rumi takvime göre 17 Şubat 1336) Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'na yazılı müracaatda bulunarak, Batum'dan İngiliz kuvvetlerinin tahliyesinin ardından şehrin Gürcistan hükümeti tarafından ele geçirileceğini bildiriyor, 400 yıllık tarihi ve dini-hukuki ilişkilere dayanarak, üç vilayete (Elviye-i Selâse'ye – F.V.) Türklerin daha fazla hakkı olduğunu, Batum, Gürcistan Cumhuriyeti'ne verilirse, yerel Müslümanların silahlı çıkış yaparak Halifeliğin dinini koruyacaklarını, yerel Müslümanların durumu hakkında İngilizler ve diğer yabancı misyonların bilgilendirildiğini, fakat onların hepsinin cevaben, Batum'dan tahliye hakkında bilgilerinin olmadığını söylediklerini belirtiyorlar. Müracaat şu cümlelerle sona eriyor: “Gece gündüz demeden İslam çıkarları adına çalışıyoruz ve Azerbaycan'ın Müslüman hükümetinin desteğine umut ediyoruz. Yakın zamanda buraya gelen temsilci heyetinin vaadine uygun olarak, Batum başkonsolosu aracılığıyla toplumumuza en az 5 milyon manat verilmesini rica ediyoruz” (ACCİDİSBA, f. 277, l. 2, d. 53, s. 5-5 arx.).

Azerbaycan Dışişleri Bakanı F.Hoyski, başkonsolos M.Efendiye'e gizli mektubunda hem Batum Livası İslam Cemiyeti'nin Osmanlı Türkiye'sine katılma konusundaki tutumuna münasebet bildiriyor, hem de Azerbaycan'ın söz konusu meseleye dair görüşünü açıklıyordu:

İngilizlerin Batum'dan tahliyesi hakkındaki mektubunuzu aldım. Aynı zamanda Batum Müslüman Komitesi'nin mektubunu aldım. Bu mektupta Komite, İngiliz komutanlığı karşısında Batum şehri ve vilayetinin Türkiye'ye katılması yönünde tavsiyede bulunuyor... Türkiye'ye katılma fikri şu anda Antant'ın gözünde popüler olmayan fikirlerden, yerel halkın arzularını tamamen diskredite edebilir ve çok

istenmeyen sonuçlara yol açabilir. Hükümetimiz, Batum şehri ve limanının tarafsız (neutral) statülü olması ve Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin hepsinin, özellikle de Karadeniz'e ve Avrupa'ya başka çıkışı olmayan Azerbaycan'ın ekonomik ve ticari kullanımı için tamamen açık olması gerektiğine inanıyor. Aynı zamanda, Batum bizim kerosen (petrol) hattımızın son durağıdır ve bu yüzden Batum'un kaderi bizim için hayati bir meseledir. Bu bağlamda, Antant ülkelerinin temsilcilerine bir memorandum verdim, bir kopyasını dikkatinize sunuyorum (ACCİDİSBA, f. 277, l. 2, d. 53, s. 21-21arx.).

Daha sonra mektupta, İngiliz komutanlığı karşısında belirtilenlerle ilgili acil ve açık adımların atılması rica ediliyor. Aynı zamanda yerel örgüt ve halkın ele alınması talep ediliyor ki, “gelecekte yukarıdaki gibi düşünülmemiş adımlar atılmasın ve İngilizler gittikleri takdirde, Batum'da Azerbaycan'ın çıkarları sağlanarak, yerel yönetim kurulsun” (ACCİDİSBA, f. 277, l. 2, d. 53, s. 21-21arx.).

Görüldüğü gibi, Batum şehrinin geleceği hakkında Azerbaycan tarafının görüşü, şehre hiçbir ülkenin parçası olmaksızın tarafsız (neutral) statü verilmesini içeriyordu. Güney Kafkasya'nın Acaristan ile doğrudan sınırı olmayan diğer cumhuriyeti – Ermenistan ise şehrin etnik yapısını temel alarak, Paris Barış Konferansı'nda Batum'un Ermenistan'a katılması iddiasını ileri sürmüştü.

Büyük Britanya kuvvetlerinin Batum vilayetinden tahliyesi söylentileri paralelinde, Gürcistan Cumhuriyeti'nin askeri birlikleri bölgede faaliyet göstermeye başlamıştı. Bu durum hakkında başkonsolosluktan Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'na 1920 yılının Mart ayında gönderilen 5524 numaralı telegrafta şu bilgiler verilmekteydi:

Gayriresmi bilgilere göre Gürcüler tarafından Batum şehri ve Batum vilayetinin iki yönden – Notanebi ve Şavşet istikametlerinden ele geçirilmesi planlanmaktadır. Gürcü birlikleri hatta Ardanuç'a girmişlerdi. Ardanuç'a giden general valinin talebiyle Gürcüler, geri kendi sınırlarına çekilmeye ve Notanebi yönündeki birliklerinin ilerlemesini durdurmaya zorlanmışlardır. Bu günlerde İtalyan, Fransız ve Amerikan askeri birimlerinin gelmesi beklenmektedir. Resmi çevrelerde Yüksek Meclisi'n Batum'u serbest şehir ilan ettiği sıklıkla konuşulmakta, aynı zamanda Batum'un serbest liman (porto-franco) olacağı da söylenmekte, ancak bu az sayıda kişi tarafından dile getirilmektedir. Bilgilere göre, 'Kafkaz' vapuru ile Batum'a Ermenistan için düşünülmüş çok sayıda mermi getirilmiştir. Görünüşe göre, bu mermiler Gürcistan üzerinden taşınacak. Burada Gürcistan ve Ermenistan arasında gizli bir anlaşma olduğuna dair oldukça açık söylentiler dolaşmaktadır; bu, Tiflis'te incelenmelidir. Mülteciler hakkındaki talimatın düzenli olarak uygulanması sağlanmaktadır (ACCİDİSBA, f. 277, l. 2, d. 87, s. 55 ve d. 53, s. 10-10 arx.).

İslam Gürcüstanı Özgürlük Komitesi'nin lider kadrosundan Cemal Bey Himşiaşvili (Himşiyev), *Sakartvelo* gazetesinin 17 Mart 1920 tarihli sayısında yayımlanan “Batum'da Tahribat” başlıklı makalesinde Batum vilayetinin askeri valisi James Cook-Collis'i Azerbaycan'ın temsilcileri ile yakın ilişkide olmakla suçluyor, Azerbaycan'ın kendi ajanları aracılığıyla Acaristan'a 7 milyon manat gönderdiğini yazıyordu. Azerbaycan konsolosluğunda İngiliz subayları ve Azerbaycan temsilcilerinin sık sık buluştuğunu ve hatta 1920 yılının Mart ayında Kobulet'de yapılan mitingde kabul edilmiş bağımsız Acaristan devletinin yaratılması hakkındaki karar metninin de bu görüşmeler sırasında hazırlandığını iddia ediyordu (*Sakartvelo*, 1920, № 58). 1918-1920 yıllarında Acaristan'daki siyasi durumla ilgili araştırmasında aynı konuya değinen Gürcü tarihçi N.Zosidze, *Samuslimano Sakartvelo/İslam*

Gürcüstanı gazetesinde yayımlanan bilgilere dayanarak M.Efendiyev'in "Sedayi-millet" grubu ile doğrudan bağlantılı olduğunu ve açıkça anti-Gürcü propaganda yaptığını yazmıştı (Zosidze, 1995, s. 103).

Başkonsolosluktan Bakü'ye Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiş şifreli telegramda başkonsolos M.Efendiyev, *İslam Gürcüstanı* gazetesinin kasıtlı şekilde Azerbaycan'a saldırdığı, dört Kobuletlinin suikast yapmak için Bakü'ye yola çıktığı ve İngiliz komutanlığı tarafından Batum şehir meclisine seçimlerin iptal edildiği hakkında bilgi veriyordu (ACCİDİSBA, f. 277, l. 2, d. 53, s. 19). M.Efendiyev ayrıca, *İslam Gürcüstanı* gazetesinin redaksiyonuna mektup yazarak, gazetenin editöründen bu basın organında Azerbaycan'ın Batum'daki başkonsolosluğu adına aşağıdaki beyanatın yerleştirilmesini rica ediyordu:

Batum vilayeti meselesi ile ilgili gazete (*Samuslimano Sakartvelo/İslam Gürcüstanı* – F.V.) tarafından benim hükümetime ve Batum'da başkonsolosluk vasıtasıyla onun resmi temsilcisine yönelik saldırılar yapıldığı için, ben Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkonsolosu olarak beyan ederim:

1. Azerbaycan hükümeti, hiçbir zaman yerel Müslüman Milli Şurasına veya herhangi bir organizasyona, Batum vilayetinin Gürcistan'a verilmesine karşı propaganda yapılması amacıyla herhangi bir mali veya diğer yardım sağlamamıştır, sağlamamaktadır ve sağlamayı düşünmemektedir;
2. Azerbaycan hükümeti, Batum vilayetinin kaderinin bu veya diğer şekilde çözülmesine bir ilgisi olmadığı ve bu konuda herhangi bir amaç güdmediği için konsolosluk bağımsız bir politika izleyemez ve böyle bir hakkı yoktur;
3. Gazetenin, buraya propaganda yapmak amacıyla gönderilmiş bazı sorumsuz kişiler ve herhangi bir komisyon hakkında yazdıklarına gelince, konsolosluğun bu konuda herhangi bir bilgisi yoktur;
4. Son olarak, çok saygıdeğer "İslam Gürcüstanı" gazetesine hatırlatmak ve bunu belirtmek borcumdur ki, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hükümeti her zaman olduğu gibi, tüm tartışmalı meselelerin silah gücü, propaganda veya herhangi bir gizli işlemlerle değil, Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin konferansında barış yoluyla çözülmesi görüşündedir.

Üzülerek belirtmeliyim ki, gazete, ticari liman ile ilgili konuyu Batum vilayetinin kaderi ile karıştırıyor. Bu nedenlerle, Azerbaycan hükümetinin bu meseleyi gündeme getirmeyi uygun bulmadığını düşünüyorum. Dolayısıyla, gazetenizde yer alan bilgiler Azerbaycan Cumhuriyeti aleyhine kötü niyetle kök salmış ve kişisel amaçlarını güden karanlık güçlerin işleridir ve kesinlikle gerçeği yansıtmamaktadır (ACCİDİSBA, f. 277, l. 2, d. 87, s. 56-56 arx.).

Başkonsolos Mahmut Efendiyev'in siyasi faaliyeti, yerel Müslüman nüfusun hak ve hukuklarının korunması yönünde yoğun çabaları Gürcistan hükümetinin ciddi endişelerine neden oluyordu. Gürcistan dışişleri bakanı, Azerbaycanlı meslektaşına 5 Mart 1920 tarihli 1845 numaralı mektubunda şöyle yazıyordu:

Gürcistan hükümetinin güvenilir kaynaklardan elde ettiği bilgiye göre, Batum'daki Azerbaycan konsolosluğunun Sayın Efendiyev'in faaliyetleri, Gürcistan'ın çıkarları açısından gün geçtikçe daha katlanılmaz bir hal almaktadır. Bu üzücü gerçek, hükümetimin temsilcileri ile Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hükümet üyeleri arasında kişisel görüşmelerde birkaç kez dile getirilmiştir. Şu anda Dışişleri Bakanlığında olan inkar edilemez faktörler, bana Azerbaycan'ın Batum Konsolosluğu'nun Sayın Efendiyev'in liderliğinde Gürcistan'ın düşmanları tarafından yürütülen siyasi

kampanyanın merkezi olduğunu söylemeye yetki verir. Şüphe etmiyorum ki, Sayın Efendiyev'in davranış çizgisi Batum ve onun vilayeti meselesinde Azerbaycan hükümetinin politikasına uygun değil, Sayın Efendiyev'in bu tür faaliyetleri iki cumhuriyet arasında kurulmuş ilişkilere tamamen aykırıdır. Zati Alinizin dikkatini bu meseleye çekmeyi kendime borç bilirim (ACCİDİSBA, f. 277, l. 2, d. 53, s. 7).

Gürcistan Dışişleri Bakanlığı'nın başkonsolos Mahmut bey Efendiyev'in faaliyet karakterinin kabul edilemezliği hakkında yukarıda bahsedilen mektubu Azerbaycan'ın Gürcistan'daki diplomatik temsilciliği tarafından 8 Mart 1920 tarihli 29 numaralı gizli mektupla Azerbaycan dışişleri bakanı F.Hoyski'ye gönderilir (ACCİDİSBA, f. 277, l. 2, d. 53, s. 8). Konu ile ilgili dışişleri bakanının M. Efendiyev'e 18 Mart 1920'de yazdığı 55 numaralı gizli mektubu:

Size şahsen görüşümde belirtmişim ki, Size emanet edilen bölgede siyasi faaliyetiniz ciddi gizlilik taşınmalı ve öyle kurulmalıdır ki, hiçbir şüphe uyandırmasın. Şimdi Size verdiğim talimatı tekrarlayarak yeniden rica ediyorum ki, Batum vilayetinde bu veya diğer siyasi yapıların oluşturulmasına yönelik siyasi organizasyonlarda açık katılım göstermeyin. İşinizi öyle bir şekilde düzenleyin ki, anti-Gürcü propaganda yapıldığında kendinize karşı belirli şüpheler yaratmayın. Genel olarak, unutmayın ki, oluşan durumda faaliyetiniz hem Gürcistan hükümetinin hem de Antant'ın temsilcilerinin özel ilgisini çekmektedir. Bu nedenle faaliyetlerinizde, görüşmelerinizde ve konuşmalarınızda özellikle dikkatli olmanız gerekmektedir (ACCİDİSBA, f. 277, l. 2, d. 53, s. 13).

Dışişleri bakanı F. Hoyski, aynı gün Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Gürcistan'daki diplomatik temsilcisine de bir mektup göndererek şunları yazmıştır: “8 Mart tarihli mektubunuz hakkında Gürcistan dışişleri bakanına, onun Batum'daki başkonsolos Efendiyev'in faaliyetlerine ilişkin dilekçesine cevaben bildirmenizi rica ederim ki, tarafımdan Efendiyev'e gerekli yönergeler verildi ve eminim ki, gelecekte başkonsolumuzun faaliyetleri Gürcistan hükümetinin herhangi bir rahatsızlık bildirmesine neden olmayacaktır” (ACCİDİSBA, f. 277, l. 2, d. 53, s. 16).

Naş kray gazetesinin 27 Mart 1920 tarihli sayısında, M.Efendiyev ve Ermenistan'ın Batum'daki başkonsolosunun, 23 Mart'ta Batum limanında demirleyen “Jules Michelet” gemisinde Fransız General Martin ile yaptıkları görüş hakkında haber veriliyordu (*Naş kray*, 1920, № 67).

Dr. Mahmut bey Efendiyev, 27 Nisan 1920'de Azerbaycan'da halk cumhuriyetinin çöküşünden ve bir gün sonra Sovyet iktidarının ilan edilmesinden sonra da – 1920 yılının 8 Temmuz'una kadar (ACDA, f. 28, l. 1, d. 697, s. 85), yani Batum'un Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'nin kontrolüne geçene kadar bu şehirde Azerbaycan'ın diplomatik temsilciliğine liderlik etmiş, fiilen de Sovyet Azerbaycan'ının (Azerbaycan İctimai Şura Cumhuriyeti//Azerbaycan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti) Batum'daki ilk ve son başkonsolosu olmuştur.

8. Mahmut Bey Efendiyev'in Tutuklanması

Mahmut Bey Efendiyev, Batum'un Gürcistan'ın yargı yetkisine geçmesinden sonra – 1920 yılının Temmuz ayında, Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti hükümetine karşı silahlı bir grup oluşturmak suçlamasıyla Gürcü güvenlik güçleri tarafından tutuklanmıştı (*Borba*, 1920, № 155).

Azerbaycan SSC halk dışişleri komiseri M.D. Hüseyinov, Gürcü mevkidaşına gönderdiği 10 Temmuz 1921 tarihli 57 numaralı mektupta M.Efendiyev'in acil olarak serbest bırakılmasına yardımcı olmasına rica ediyordu (ACDA, f. 28, l. 1, d. 63, s. 27-27 arx.). Bu mektuba cevaben Gürcistan dışişleri bakanı Y. Gegeçkori şunları yazıyordu:

Doktor Efendiyev gerçekten Gürcü hükümeti tarafından Batum'da tutuklanmıştır, ancak bir konsolos olarak değil, bireysel bir şahıs olarak. Belirtmek isterim ki, bu durum uluslararası hukukun ne teorisine ne de pratiğine aykırı değildir. Eğer Dr. Efendiyev, Azerbaycan'da iktidar değişikliğinden ve ayrıca Batum şehri ile vilayetinin resmi olarak [Gürcistan'a] verilmesinden sonra gerçekten de bir konsolos olarak kabul ediliyorsa, Azerbaycan SSC hükümeti tüm resmi prosedürlerin yerine getirilmesi gerektiğini düşünmeliydi. Konsolosların görevlerine başlamaları bu prosedürlere bağlıdır. Kendini Azerbaycan SSC konsolosu olarak tanıtmadan önce Bay Efendiyev, Azerbaycan Halk miserleri Şurası'nın yeni tanıtım mektubuna sahip olmalı ve Gürcistan hükümetinden 'exequatur' (ekzekvatura) almalıydı (ACDA, f. 28, l. 1, d. 63, s. 28).

Konsolosluk sekreteri Safvet Ağayev'in Azerbaycan SSC'nin Tiflis'teki diplomatik misyonuna 12 Temmuz'da gönderdiği telegramda, bir gün önce akşam saatlerinde M.Efendiyev'in koruma konvoyu eşliğinde Tiflis'e götürüldüğü bildirildi (ACDA, f. 28, l. 1, d. 63, s. 28). Bu telegramı aldıktan sonra Azerbaycan SSC'nin Gürcistan'daki geçici diplomatik temsilcisi olarak görev yapan Ekber Sadıkov, Gürcistan dışişleri bakanı Y. Gegeçkori ile görüşür. Görüşme sonucunda Gürcü tarafı M.Efendiyev'in hapis cezasından serbest bırakılmasına onay verir. Bu konuda Azerbaycan SSC halk dışişleri komiseri M.D.Hüseyinov'a 14 Temmuz 1920 tarihli mektubu ile bilgi veren E.Sadıkov şunları yazıyordu: “Acil olarak Batum konsolosluğunu devralacak bir temsilci atanmalıdır. Efendiyev, Gürcistan hükümeti için geçici olarak da kabul edilmezdir. O, bizim hükümetimizin bir temsilcisi olarak tanınmayacak” (ACDA, f. 28, l. 1, d. 63, s. 28).

Gürcistan Dışişleri Bakanlığı'ndan Azerbaycan SSC'nin Gürcistan'daki diplomatik temsilciliğine 26 Temmuz 1920 tarihinde gönderilen mektupta, Azerbaycan SSC'nin Batum'a konsolos ataması veya Batum'da konsolosluğunun bulunması hakkında şimdiye kadar herhangi bir bilgi sunulmadığı hatırlatılır; bu nedenle Azerbaycan'ın Batum'daki konsolosluk mensuplarının birey olarak kabul edileceği ve özel imtiyazlara sahip olmayacakları bildirilirdi (ACDA, f. 28, l. 1, d. 71).

1 Eylül 1920'de Azerbaycan SSC'nin Batum'daki diplomatik temsilciliği konsolosluk statüsünde çalışmaya başladı. Şeyhali Hüseyinov (Hüseynzade) resmi olarak 1 Eylül'den, fiilen 28 Eylül'den itibaren konsolosluk görevini yürütüyordu (ACDA, f. 28, l. 1, d. 697, s. 93). Mahmut Bey Efendiyev, başkonsolos olarak diplomatik faaliyetlerinin 1920 yıla ait belgelerini Ş.Hüseyinova 20 Eylül 1920'de devretmişti (ACDA, f. 28, l. 1, d. 698, s. 32-32 arx.).

Basın sayfalarından M.Efendiyev'in Gürcistan İçişleri Bakanlığı'nın dikkat ve ilgisine kapıldıktan sonra Kasım 1920'de yeniden tutuklandığı anlaşılmaktadır. *Batumskaya jizn* gazetesinin 11 Kasım 1920 tarihli sayısında belirtiliyordu ki, Gürcistan içişleri bakanı, Batum'un olağanüstü komiserine “Doktor Efendiyev hakkındaki dosyayı” Tiflis'e göndermesini rica etmiştir (*Batumskaya jizn*, 1920, № 107).

Bu dönemde (Mahmut Bey Efendiyev hapsedeyken) aile fertleri, eşi ve çocukları Batum limanından “Gülcemal” vapuru ile Trabzon'a yola çıkmışlardır. Bir süre (8-9 ay) sonra M.Efendiyev de Osmanlı hükümetinin, özellikle de Doğu Cephesi Ordu Grubu'nun büyük

çabalarıyla Türkiye'ye verilmiş ve ailesine katılarak ömrünün geri kalan kısmını Türkiye'de yaşamıştır.

9. Mahmut Bey Efendiyev ve Aile Fertlerinin Hayatlarının Türkiye Dönemi

M.Efendiyev Türkiye'ye teslim edildikten sonra önce Kars askeri hastanesinde çalışmış, daha sonra 1922-1923 yıllarında Trabzon'da sivil doktor olarak faaliyet göstermiş, sonrasında İzmir şehrine yerleşmiş (Şeyhületibba, 1964, s. 7) ve Türkiye'ye sığınmış Müsavatçılarla işbirliği yapmıştır.

Abdullah Şaik'in Ev Müzesi'nin arşivinde bulunan "Nahçıvan askeri komiseri ve dışişleri bakanı Yusuf Ziya Ahund Mustafa oğlu Talıbzade'nin Azerbaycan devlet memurları Mirza Davud Hüseynova ve Alihaydar Karayeva mektubu"ndan, Acaristanda Sovyet hakimiyeti kurulduğu zaman M.Efendiyev'in Kars şehrinde yaşadığı anlaşılıyor. 1921'in ilk yarısında Karstan yazdığı bu mektupta Y.Z. Talıbzade, Azerbaycan SSC'nin Kars şehrinde konsolos görevine Türkiye'de tanınan ve Türklerle iletişim kurabilecek siyasi bir uzmanın acilen gönderilmesi gerektiğini düşündüğünü yazıyor ve söz konusu göreve uygun parametrelere sahip M.Efendiyev'in adaylığını öneriyordu: "Eski Batum konsolosu Mahmut Bey Efendiyev buradadır. Kendisine Türklerin güveni vardır. Mümkünse, ona yetki belgesi gönderiniz, o geçici konsolos olsun" (Əsədli, 2005, s. 91).

1923 yılında M.Efendiyev artık İzmir'de yerleşmişti ve burada hem kendi uzmanlığı üzerine tabiplik yapıyor, hem de o dönemde Finlandiya'dan Türkiye'ye gelen Mehmet Emin Resulzade'nin İstanbul'da kurduğu Müsavat Partisi'nin Yabancı Ülkeler Bürosu İzmir Komitesi'nin başkanlığında temsil olunuyordu (İbrahimli, 1996, s. 108).

Mahmut Bey Efendiyev, 1923 yılında İzmir ilinin Urla ilçesinde karantina doktoru olarak vazife görmüş ve yaklaşık 27 bin esir tesliminde çalışmıştır (Şeyhületibba, 1964, s. 7). O, İzmir'in Buca ilçesinde görev yapan ilk Türk tabiplerdendi (*Yeni Asır*, 1985, 1 Şubat). Mahmut Bey o zamanlar Buca'da bulunan (daha sonra Göztepe ilçesine taşınmıştır) İzmir Amerikan Kolejine (American Collegiate Institute) doktor olarak atanmıştır (*The Beacon*, 1996, s. 9). Türkiye'nin resmi devlet kayıt belgelerinden Mahmut Bey ve eşinin Buca'nın Vali Rahmi Bey mahallesinde daimi kayıtlı oldukları görülmektedir.

1927 yılından itibaren Mahmut Bey, İzmir'in Karşıyaka semtine taşınmış ve burada "Hilali Ahmer" ("Kızılay") derneğinde tam 17 yıl mesleki faaliyetlerde bulunmuş, yaklaşık 215 bin hastayı muayene etmiştir (Şeyhületibba, 1964, s. 70; Aksoy, 1988, 75). Türk Kızılay Derneğinin Karşıyaka şubesine belirli bir dönemde müdürlük eden M. Efendiyev 1944 yılında emekliye ayrılmıştır. Mahmut Bey'in Harkiv Üniversitesinden aldığı yükseköğretim diplomasının gerçekliği 22 Ocak 1930 tarihinde İzmir'in 3 numaralı noteri tarafından onaylanmıştır.

Mahmut Bey Efendiyev Türkiye'de 2 Ocak 1935 tarihinden itibaren yürürlüğe giren "Soyadı Kanunu"ndan sonra Mahmut Şefket Atalkın⁶ ad-soyadı ile tanınmıştır.

* Türkiye'nin resmi elektronik kayıt portalında Mahmut Bey'in doğum yeri "Kazalar", babasının adı ise Ali Şefket olarak yazılmıştır. "Kazalar", resmi kayıt belgesindeki bilgiler elektronik ortama aktarıldığında "Kazak"/"Kazak" kelimesinin yanlış yazılmış biçimi olabileceğini düşünüyoruz. Şefket kelimesi ise, Atalkın soyadını alan Mahmut Bey tarafından, tıp alanındaki uzmanlığını vurgulayan bir kelime olarak resmî belgelere eklenmiş olabilir.

Dönemin İzmir gazetelerinde sık sık Dr. Mahmut Şefket Atalkın adı ile karşılaşmak mümkündür. *Halkın Sesi* gazetesinin 1935 yılı Ağustos sayılarında "dahili ve çocuk hastalıkları doktoru, Rusya darülfünunundan mezun (diploma numarası 448-348) Atalkın Mahmut Şevket" in her gün saat 15'ten 18'e kadar İzmir şehri Karşıyaka'daki İnkılap sokak 15 adresinde hasta kabulü yaptığına dair ilan yayımlanmıştı (*Halkın Sesi*, 1935, 10 Ağustos). *Yeni Asır* gazetesinin 16 Şubat 1940 tarihli sayısında İzmir 2. bölge "etibba odasında" (tabipler derneğinde) kayıtlı olan doktorların topladığı yardım listesinde M.Ş.Atalkın'ın da adına rastlanır.

Mahmut Bey Karşıyakada Aydoğdu sokakta büyük bir bahçenin içerisinde inşa edilmiş iki katlı köşkte yaşamıştır. Dr. M.Ş.Atalkın'a ait kartvizitinde ad ve soyadın altında "sabık Azerbaycan genel konsolosu" yazılır, adres "Karşıyaka-İzmir, Aydoğdu Sokak No. 3" olarak gösterilirdi. Dr. M.Ş.Atalkın doktor olarak kullandığı reçete kağıdında da aynı adres kaydedilmiştir.

Aydoğdu Sokağı'nda (günümüzde 1734. Sokak) yaşayan Atalkın ailesinin komşusu Ahmet Ragıp Karaçelebi, çocukluk yıllarını şöyle anlatıyor:

"...Sokağımızın çarşı tarafından girişine şimdinin Telekom'u o zamanların PTT si bir bina kondurmuştu... Hemen yanında sevgili Cem Atalkın'ların evi vardı, kocamaaaan bir bahçe içerisinde, sokak tarafında demir parmaklıklar vardı, tam ortada bir demir kapı, oradan girerdin ve upuzun yolda her iki tarafında narenciye ağaçları yürürdün, küçük bir açıklığa gelirdin burada bir havuz ve arkasında 2 katlı Cem'lerin evi dururdu. Çocukluğumuz o bahçede geçti. Cem Atalkın, Atıla Markoviç, Zafer Altınbaşlı, Ali (soyadını hatırlayamam), Cem'in ablası Mahinur, anneleri Sevim hanım teyze..." (Karaçelebi, 2007).

Bahsedilen bahçede şu anda Donanmacı Mah., 1734. Sokak No: 1 adresinde Mahmut Şefket Atalkın Apartmanı ve Pasajı bulunmaktadır.

Dr. M.Ş.Atalkın aynı zamanda hayır işleriyle de meşgul olmuş, şehrin ve özellikle yaşadığı Karşıyaka ilçesinin sosyal hayatına aktif olarak katılmıştır. Hem kendisi hem de "Bambino Süleyman" lakabıyla tanınan küçük oğlu Süleyman Paşa Atalkın "Karşıyaka" spor kulübünün aktif taraftarları ve destekçileri olmuş, futbol hakemi olan Süleyman Atalkın 1948 yılında bahsi geçen kulübün yönetim kurulunda temsil edilmiştir (<https://www.1912karsiyaka.org>).

Mahmut Bey ve Mahinur Hanım Atalkın çifti ailelerinde 4 çocuk (Leyla, Niyazi, Fevziye, Süleyman Paşa) büyütmüşlerdir; kızları ve büyük oğlu Niyazi İzmir'deki Amerikan Kolejinde, küçük oğlu Süleyman Paşa ise Harp okulu, Fransız okulu ve Karşıyaka lisesinde ortaöğretim almışlardır.

Mahmut Bey'in ilk çocuğu Leyla Atalkın Akgönenç (24.07.1913–13.12.1995) Ahılkelek'te, Mahinur Hanım'ın babasının evinde dünyaya gelmiştir. 1933 yılında mezun olduğu İzmir Amerikan Kolejinin mezunlar derneğine başkanlık eden Leyla Hanım Osmanlı ve Azerbaycan Türkçesi'nden ek olarak, Rusça, İngilizce ve Fransızca'yı yüksek seviyede bilmekteydi. O, yayımlanmış küçük hikayelerin yazarı, İzmir Kültür, Sanat ve Eğitim Vakfının kurucularındandır. Leyla Hanım 1937 yılında hukukçu Ekrem Şinasi Akgönenç (06.02.1911-04.06.1993) ile evlenmiştir. Ekrem Bey Yunanistan'dan İzmir'e göçmüş bir ailenin çocuğuydu. Ekrem Bey ve Leyla Hanım'ın Oya ve Azra adında iki kız çocukları olmuştur. Her ikisi de anneleri gibi İzmir Amerikan Kolejini bitirmiştir (The Beacon, 1996, s. 9).

Oya Akgönenç (11.12.1938–17.10.2018) daha sonra Ankara Üniversitesi'nin Siyasal Bilgiler ve Hukuk fakültelerinden mezun olmuş, Washington DC'deki Amerika Üniversitesi'nde (American University) Uluslararası İlişkiler üzerine yüksek lisans ve doktora yapmış ve öğretim üyesi olarak çalışmıştır. O, kendisi gibi uluslararası ilişkiler uzmanı olan Pakistan asıllı Amerikalı profesör Mohammed Muğhisuddin (08.04.1930 – 29.11.2022) ile evlenmiş, bu evlilikten Smayra (doğum tarihi: 12.12.1963, meslek: turizm, eş: Bill Meagher, çocuklar: Olivia Leyla Million, Alexandra Nourin Million) adında bir kızı ve Tarık Kemal (doğum tarihi: 16.09.1973, meslek: reklamcı, eş: Samira Sheikh Muğhisuddin, oğlu: Zehra Banu Muğhisuddin) adında bir oğlu olmuştur. Aile 1985 yılına kadar ABD'de yaşamış, sonra Türkiye'ye taşınmıştır (The Beacon, 1996, s. 9).

Oya Hanım, Türkiye'de yaşadığı dönemde Dünya Bankası'nın Ankara ofisinde ve Çukurova, Bilkent, Ufuk üniversitelerinde çalışmıştır. O, 2009 yılında yayımlanan "Türkiye'nin AB Stratejisi" kitabının yazarıdır ve Türkiye'nin birinci sıradan milletvekili adayı gösterilen ilk kadındır. Prof. Dr. Oya Akgönenç Muğhisuddin, Fazilet (daha sonra Saadet) Partisi'nden 21. dönem (1999-2002 yılları) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Ankara'yı temsil eden milletvekili, Saadet Partisi Genel İdare Kurulu'nun üyesi olmuştur (<https://www.aa.com.tr/tr/politika/oya-akgonenc-son-yolculuguna-ugurlandi/1286347>)

Leyla Atalkın Akgönenç'in Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitiren küçük kızı Azra, İzmir'de avukatlık faaliyeti ile meşgul olmuş, aynı zamanda İzmir Kültür, Sanat ve Eğitim Vakfı'nın yönetim kurulu üyesi ve Ege Bölgesi Kültürel Değerleri Koruma Vakfı'nın kurucularındandır. Azra Akgönenç İnmeler (21.10.1947 – 17.01.2019) Ela Leyla İnmeler Gürsoy (doğum: 03.01.1976, mesleği: ekonomist/sigortacı, eşi: Hakan Gürsoy, çocukları: Ata Yar Gürsoy ve Ela Elif Gürsoy) ve Ceyla İnmeler (doğum: 06.07.1977, mesleği: gemi inşaat ve deniz teknolojisi mühendisi, evli değil) adlı kız evlatlarının annesi olup. Azra Hanım'ın 1971 yılında evlendiği eşi – Kars'lı makine mühendisi Rıdvan İnmeler (07.01.1947-10.07.1981) bir otomobil kazasında hayatını kaybetmiştir (The Beacon, 1996, s. 9).

Mahmut Bey'in büyük oğlu Niyazi de kardeşi Süleyman gibi spor alanında tanınmış, 1933-1934 yıllarında disk atma ve gülle atma dalında Balkan birinciliği kazanmış ve atletizm hakemliği yapmıştır. Niyazi Atalkın'a Türkiye Atletizm Federasyonu'nun 1952 yılındaki kararı ile ulusal, 19 Mart 1957 tarihli kararı ile ise uluslararası hakemlik statüsü verilmiştir (www.taf.org.tr). İzmir'de yayımlanan Ulus gazetesinin 1942 yılında çıkan sayısında, o yıl 12 Temmuz'da "19 Mayıs" stadında düzenlenecek "Gül Kupası" atletizm yarışmasında hakemlik yapacaklar arasında Niyazi Bey'in de adı geçiyordu (Ulus, 1942, 11 Temmuz). Niyazi Atalkın (27.12.1914-17.01.1977) ve 1936 yılında evlendiği eşi İstanbullu Cemile Atalkın (01.07.1913-21.05.1987), Ülkü ve Füsün adında iki kız çocuğunun ebeveynleri olmuşlardır. Ülkü Atalkın, Orhan Dikmen ile, Füsün Atalkın ise Bülent Akkaya ile evlenmiştir. Son çiftin Sarp ve Niyazi Gurur adında iki oğlu var.

Mahmut Bey'in küçük kızı Fevziye Atalkın Birol (04.11.1918 – 01.11.1990) 1947 yılında Selanik mühaciri avukat Ömer Birol (01.05.1912 - 04.07.2001) ile aile kurmuş, Öner ve Güner adında iki çocuk sahibi olmuştur. Reklamcı ve avukat mesleğine sahip olan Öner Birol, Nuran Birol ile evli ve Emine adında bir kız babasıdır. 19.01.1949 doğumlu Güner Birol piyanist, eşi Koray Çital ise ticaretçidir; Mert ve Gül adında 2 çocukları var.

Mahmut Bey'in küçük oğlu, Karşıyaka Sosyal Tehlikesizlik Departmanında çalışmış ve aynı zamanda futbol hakemliği yapmış Süleyman Paşa Atalkın (11.02.1923-15.08.1987) 1960 yılından itibaren Balıkesirli Sevim Kutlu Atalkın (10.05.1931 – 22.11.2017) ile evli olmuştur. Onların kızları Mahinur 2019 yılında evlendiği eşi Yusuf Rıza Düvenci ile şu anda İzmir şehrinde, oğulları Mahmut Cem ise 1996 yılında evlendiği eşi İlknur Atalkın ve 2 çocuğu (oğlu Doruk ve kızı Derin) ile birlikte İzmir'in Çeşme ilçesinde ikamet etmektedirler. Mahinur Atalkın Düvenci (07.09.1961 doğumlu) uzun süre tekstil firmalarının dış ticaret departmanlarında çalıştıktan sonra emekliye ayrılmıştır. Onun tek çocuğu – oğlu Arda İnellioglu, 2017 yılında elim bir motor kazasında hayatını kaybetmiştir. Dr. Mahmut Şefket Atalkın'ın kendi adını taşıyan en küçük torunu Mahmut Cem Atalkın (12.12.1963 doğumlu) iş adamıdır; bankacılık ve endüstriyel soğutma sektörlerinde çalışmış, baş ofisi İstanbul'da bulunan SOSİAD'da (Soğutma Sanayi İş İnsanları Derneği) 2007-2011 yıllarında yönetim kurulu başkan yardımcılığı, 2011-2013 yıllarında ise başkanlık görevlerinde bulunmuştur (<https://sosiad.org.tr/organizasyon-yapisi/>).

Mahmut Bey küçük oğluna abisi Süleyman'ın adını vermiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti ordusunun tuğgeneralı Süleyman Bey Efendiyev, 1919 yılında Karabağda hayatını kaybetmiştir. Onun ölümünden kısa bir süre önce Süleyman Bey'in mesleği jeolog olan büyük oğlu Hasan da Batum'da intihar ederek hayata veda etmiştir. Ahmed Hamdi, Azərbycan gazetesinin 27 Şubat 1919 tarihli sayısında, "bütün hayatını millete hizmet, hak yolunda cesaret etmekle Kafkasya İslamları arasında tanınmış" Süleyman Bey Efendiyev'in ölümü ile ilgili duygusal bir şekilde, hüznle yazmıştır:

Sıcak yaz aylarında, kışın soğuk günlerinde Ağdam'da, Terter'de ve Karabağ'ın diğer yerlerinde vatanın hüdutlarını muhafaza ederek düşman karşısında erenlere özgü bir kahramanlıkla çalışıp-çaba gösteren bu alikıymet asker, kısa bir dövreyi-istirahete nail olamadan ve Azerbaycan'ın zor ve zahmetli bu zamanında hayata veda etti... Zavallı hayatında oğlunun Batum'da intihar ettiğinden de haberdar olmamıştı. Biraderi, Batum'da cemaat hadimliği ile bilinen Azerbaycan Hükümetinin Batum konsolosu doktor Mahmut Bey Efendiyev sözsüz bütün ailenin büyüğü olmak itibarıyla çok müteessir olacaktır. Biz bütün ailesiyle beraber saygılı Mahmut Bey'e taziye eder ve sabır temenni ederiz ("Azərbaycan" qəzeti: 1918-1920, V cilt, 2022, s. 407-408).

Azerbaycan SSC'nin Batum'daki konsolosu Şeyhali Hüseyinov, Gürcistan'ın Batum şehri ve vilayetinde özel yetkili temsilcisine 25 Kasım 1920'de yazdığı mektupta doktor Fazıl Bey ve "dul kadın Efendiyeva"nın isimlerini anıyor, onların aynı aileden olduğunu vurguluyordu (ACDA, f. 28, l. 1, d. 111, s. 51). Süleyman Bey Efendiyev'in ailesinin Batum'da yaşadığını göz önüne aldığımızda, bu mektupta bahsedilen "dul kadın Efendiyeva"nın Süleyman Bey'in eşi Lalendar Hanım olduğunu tahmin ediyoruz, Dr. Fazıl Bey, Süleyman Bey'in en küçük kızı Adila Hanım'ın kocasıydı.

Azerbaycan tutkunu Mahmut Bey, her ne kadar kendini Türkiye'de, kendi memleketindeymiş gibi hissetse de, Kafkasya özlemi, vatan hasreti daima onun kalbini sızlatırdı. O, Karşıyaka'daki evinde sık sık "Azerbaycan Günü" düzenler, kendi Azerbaycanlı hemşehrilerini bir araya getirirdi.

Dr. Mahmut Şefket Atalkın, 1969 yılının 30 Kasım'ında 89 yaşında vefat etmiş ve İzmir'in Karşıyaka Soğukkuyu Mezarlığı'nda eşi, dalak kanseri nedeniyle vefat etmiş Mahinur Atalkın'ın (01.07.1893 – 09.06.1954) yanına defnedilmiştir. İstanbul'da Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu tarafından yayımlanan üç aylık Türk Dünyası fikir-kültür dergisi Mahmut Beyin vefatı haberini şöyle iletmiştir: “Eski Azerbaycan Devletinin Batum Konzül Jeneral'i, fakirler babası olarak bilinen, dürüst insan Dr. Mahmut Şevket Atalkın (Efendizade) 30.11.1969 tarihinde vefat etmiştir. Tanrı mağfired eyliye” (Türk Dünyası, 1969, № 15, s. 27) (.

Dr. M.Ş. Atalkın'ın (Efendizade'nin) evlatları ve torunları, Mahmut Bey'in sağlığında tedavisine büyük özen ve ilgi gösteren Dr. Feridun Bilginer'e, ayrıca bu konuda yardımlarını esirgemeyen Dr. Yavuz Doğaner, Dr. Mesut Bayatlı, Dr. Tahsin Bor ve Dr. Kemal Tansel'e, aynı zamanda ailenin acısını paylaşan dostlarına Yeni Asır gazetesi (1969, No 7680) aracılığıyla sonsuz teşekkürlerini bildirmişlerdir.

10.Sonuç

1918 yılının Kasım ayında, o dönemde Osmanlı'nın kontrolünde olan Karadeniz havzasındaki Batum şehrinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin diplomatik temsilciliği – konsolosluğu tesis edilmiştir. Bu gereklilik, Batum'un yer aldığı Acaristan bölgesinin Güney Kafkasya bölgesi için stratejik öneminden, Azerbaycan'ın Osmanlı ve Batı ülkeleri ile ekonomik-ticaret ilişkilerini esas olarak bu şehirdeki liman aracılığıyla yürütmesi gerçeğinden kaynaklanmakta idi.

Azerbaycan'ın Batum konsolosu görevine Batum'un baş karantina doktoru Dr. Mahmut Bey Efendiyev (1880-1969) atanmıştır. 1 Ocak 1919'da – Batum bölgesi artık İngilizlerin kontrolüne geçtikten sonra, Dr. M. Efendiyev'in yaşadığı Vladikavkazskaya Sokak 4 (şimdiki Parnavaz Mepe Sokak) adresinde resmi faaliyete başlayan konsoloslukta, katip olarak Dr. Aziz Bey Kadımbeyov, kargüzar olarak ise Safvet Efendi Ağayev çalışmıştır. 1920 yılının Nisan ayında Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın kâtiphanesinin yardımcı direktörü Abdullah Bey Sübhanverdiyev (Divanbeyoğlu) Batum'daki diplomatik misyona vitse-konsolos (konsolos yardımcısı) görevine atanmıştır.

Dr. M.Efendiyev konsolos olarak görevlerini oldukça aktif bir şekilde yürüterek, Azerbaycan'ın çıkarlarının sağlanması ve itibarının artırılması için büyük çaba göstermiş, Batum şehrinde ve genel olarak Acaristan'da, ayrıca çevre bölgelerde gerçekleşen siyasi-sosyal süreçlerin nabzını tutmaya çalışmış, bu konuda Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'na sürekli bilgi vermiş, Batum'daki Türk-Müslüman cemaati ile yakın ilişkiler kurmuştur.

Mahmut Bey, göreve geldiği ilk günlerde Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'na hitaben yazdığı mektuplarda, Revan ve çevresinden Gümrü ve Ahılkelek'e göç eden, ancak oradan da ayrılmaya zorlanan ve Batum'a sığınan Müslüman muhacirlere yardım sağlamak amacıyla mali kaynak tahsisinden söz etmiş, ayrıca Batum'da dolaşan bazı söylentilere atıfta bulunarak, ülkenin siyasi süreçleri ve ilerleyen gelişimi hakkında düzenli olarak bilgilendirilmesini istemiştir.

* Bu kaynağı benimle paylaşan değerli araştırmacı arkadaşım Dilgam Ahmed'e minnettarım. Bu kaynağa dayanarak Mahmut Bey Efendiyev'in Türkiye'deki soyadını tespit edip, torunu saygıdeğer Mahinur Atalkın Dövenci ile irtibat kurdum ve değerli diplomatımızın Türkiye'deki hayatı ve aile bireyleri hakkında daha kapsamlı bilgi edinme imkanı bulduk.

Azerbaycan hükümetinin Batum hapishanesinde tutuklu bulunan Bakü fatihi Kafkas İslam Ordusu komutanı Nuri Paşa'nın ve o ordu içindeki V. Kafkas Piyade Tümeni komutanı Mürsel Paşa'nın serbest bırakılmasına yönelik gizli planlarının hazırlanması ve uygulanmasında Batum konsolosu M. Efendiyev de yakından rol almıştır. Aynı zamanda paşaların hapishanede körlük yaşamamaları için de Batum'daki konsolosluk aracılığıyla tedbir alınmıştır.

30 Mayıs 1919'da Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Batum'daki diplomatik temsilciliği başkonsolosluk statusunu almış, bunun üzerine başkonsolos görevine Mahmut Bey Efendiyev tayin olunmuştur.

Başkonsolos M. Efendiyev'in siyasi aktivizmi ve yerel Müslüman halkın haklarının korunması yönündeki yoğun faaliyeti, Acaristan bölgesine iddialı olan Gürcistan hükümetinin ciddi endişe duymasına neden oluyordu. Batum'u hiçbir ülkeye bağlı olmaksızın tarafsız statüde bir şehir olarak tutmaya çalışan Azerbaycan'ın tutumunu hayata geçirmeye çalışan başkonsolos M. Efendiyev'in faaliyetleri, Gürcistan Cumhuriyeti hükümeti tarafından bariz Gürcü karşıtı propaganda olarak değerlendirilmişti. Bu bağlamda Gürcistan Dışişleri Bakanı Y. Gegechkori, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'na bir protesto notası göndermişti.

Dr. Mahmut Bey Efendiyev, Azerbaycan'da Sovyet iktidarının kurulmasından sonra bile – 8 Temmuz 1920'ye, yani Batum'un Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'nin kontrolü altına girmesine kadar bu şehirdeki Azerbaycan'ın diplomatik misyonuna başkanlık etmiştir. Batum'da Gürcistan Cumhuriyeti iktidarı kurulduktan sonra, Mahmut Bey hükümete karşı silahlı grup kurma suçlamasıyla Gürcistan kolluk kuvvetleri tarafından tutuklanmış ve başkonsolosluğunun faaliyetleri askıya alınmıştır.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yetkililerinin müdahalesiyle cezaevinden çıkan Mahmut Bey, birkaç ay sonra yeniden Gürcistan İçişleri Bakanlığı'nın ilgi odağı haline gelmiş ve gözaltına alınmıştır. Bundan sonra ailesi Trabzon'a mühaceret etmiştir.

Osmanlı hükümetinin büyük çabalarıyla Türkiye'ye teslim olunduktan sonra önce Kars ve Trabzon'da doktorluk yapan M. Efendiyev, daha sonra ailesiyle birlikte İzmir'e yerleşerek Türkiye'ye sığınan Müsavatçılarla işbirliği yapmıştır.

Ömrünün sonuna kadar Mahmut Şefket Atalkın ad-soyadı ile İzmir'de yaşayan seçkin bir diplomat ve devlet adamı Mahmut bey Efendiyev, bu şehirde kendi uzmanlık alanında doktor olarak çalışmıştır.

Kaynaklar

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (ACDA), fon 894, liste 10, dosya 34.

ACDA, fon 28, liste 1, dosya 63.

ACDA, fon 28, liste 1, dosya 71.

ACDA, fon 28, liste 1, dosya 111.

ACDA, fon 28, liste 1, dosya 697.

ACDA, fon 28, liste 1, dosya 698.

ACDA, fon 28, liste 1, dosya 697.

ACDA, fon 894, liste 10, dosya 34.

ACDA, fon 894, liste 10, dosya 66.

- ACDA, fon 970, liste 1, dosye 27.
- ACDA, fon 970, liste 2, dosye 32.
- ACDA, fon 970, liste 1, dosye 43.
- ACDA, fon 970, liste 2, dosye 143.
- ACDA, fon 970, liste 1, dosye 151.
- ACDA, fon 970, liste 2, dosye 157.
- ACDA, fon 970, liste 1, dosye 141.
- ACDA, fon 970, liste 1, dosye 145.
- ACDA, fon 970, liste 2, dosye 157.
- ACDA, fon 84, liste 1, dosye 23, cilt 2.
- Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi (ACDTA)*, fon 10, liste 1, dosye 151.
- ACDTA, fon 43, liste 2, dosye 7188.
- ACDTA, fon 37, liste 1, dosye 27.
- ACDTA, fon 43, liste 2, dosye 7345.
- Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İşler Departmanı İctimai-Siyasi Belgeler Arşivi (ACCİDİSBA)*, fon 277, liste 2, dosye 53.
- ACCİDİSBA, fon 277, liste 2, dosye 53.
- ACCİDİSBA, fon 277, liste 2, dosye 53.
- ACCİDİSBA, fon 277, liste 2, dosye 87.
- Azərbaydjan (Азербайджан)* gazetesi (1918). 10 Kasım, № 31.
- Azərbaydjan (Азербайджан)* gazetesi (1919). 28 Şubat, № 45, s. 3.
- Naş kray (Наш край)* gazetesi (1919). 26 Ocak, № 31.
- Azərbaycan qəzeti: 1918-1920*: [1918-1920-ci illərdə nəşr olunmuş "Azərbaycan" qəzetinin tam külliyyatı], IV Cilt [Ocak 1919], (2022). Bakı.
- Azərbaycan qəzeti: 1918-1920*: [1918-1920-ci illərdə nəşr olunmuş "Azərbaycan" qəzetinin tam külliyyatı], V Cilt [Şubat 1919], (2022). Bakı.
- Azərbaycan qəzeti: 1918-1920*: [1918-1920-ci illərdə nəşr olunmuş "Azərbaycan" qəzetinin tam külliyyatı], VIII Cilt [Mayıs 1919], (2023). Bakı.
- Aksoy, Y. (1988). *Karşıyaka tarihi*. İzmir: HİSDAŞ.
- Altınay, A.R. (2022). *Kafkas yollarında* (hazırlayan: Erol Kılınç). İstanbul: Ötüken.
- Batumskaya jizn (Батумская жизнь)* gazetesi (1920). 11 Kasım, № 107.
- Bir Zamanlar Buca (hazırlayanlar: Özdemir Hazar, Yaşar Aksoy, derleyen: Sedat Barış), *Yeni Asır* gazetesi (1985). 1 Şubat.
- Borba (Борьба)* gazetesi (1919). № 30 (286).

- Borba (Борьба)* gazetesi (1920). 22 yanvar, № 15.
- Borba (Борьба)* gazetesi (1920). 13 iyul, № 155 (710).
- Cumburidze, D. (1999). *1918-1921'de Acara meselesi ve Gürcü ictimai fikri* (დ.ჭუმბურთძე. აჭარის საკითხი 1918-1921 წლებში და ქართული საზოგადოებრივი აზრი). Tiflis.
- Ekinci, İ. (2017). Karadeniz`de Bir Serbest Liman Denemesi: Batum (1878-1886). *Karadeniz Araştırmaları*, 14.
- Ertoba (ერთობა)* gazetesi (1918). 16 Temmuz, № 154, s. 2.
- Halkın sesi* gazetesi (1935). İzmir, 10 Ağustos, № 2547.
- Əliyev, Q (2013). Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Gürcüstanla iqtisadi əməkdaşlığı (1918-1920-ci illər). *GEO Strategiya*, 3(15).
- Əhmədli, N. (2018). *Qazax nahiyəsinin kameral təsviri. 1860-cı il*. Bakı.
- Əsədli, M. (2005). *Yusif Ziya Talıbzadənin həyatı və mühiti (1877-1923)*. Bakı.
- Əfəndiyev, P. (2019). *Keçmişdən bu günə: Borçalı, Arıxlı və arıxlılar*. Bakı.
- İbrahimli, X. (1996). *Azərbaycan siyasi mühacirəti*. Bakı.
- Kavkazskiy kalendar na 1880 qod (Кавказский календарь на 1880 год)* (1879). Тифлис.
- Kavkazskiy kalendar na 1887 qod (Кавказский календарь на 1887 год)* (1886). Тифлис.
- Kavkazskiy kalendar na 1915 qod (Кавказский календарь на 1915 год)* (1914). Тифлис.
- Kavkazskiy kalendar na 1916 qod (Кавказский календарь на 1916 год)* (1915). Тифлис.
- Kavkazskiy kalendar na 1917 qod (Кавказский календарь на 1917 год)* (1916). Тифлис.
- Karaçelebi, A.R. *1734 Sokak*, <https://unutulmasinakiyamadiklarim.blogspot.com/2007/11/1734-sokak.html> (20.11.2007).
- Маргвелашвили, В.И. (1973). *Из истории английской оккупации Аджарии (1918-1920 гг.)*. Батуми.
- Mustafayev, Ş. (2001). *Tiflis əyalətinin müfəssəl dəftəri. 1728-ci il*. Bakı.
- Назирли, Ш. (2010). Служение народу. газ. *Каспий*, 24 апреля.
- Naş kray (Наш край)* gazetesi (1920). 27 mart, № 67.
- Goqolişvili, O. (2020). *Batum vilayeti 1900-1921 yıllarında*, II. Kısım (ო.გოგოლიშვილი. ბათუმის ოლქი 1900-1921 წლებში, მეორე ნაწილი, 1915-1921 წწ.). Batum.
- Потто, В.А. (1895). *История 44-го Драгунского Нижегородского полка*, т. 10, СПб.
- Тригуб, А., Вовчук, Л. (2017). Иностранные консулы в грузинских городах Причерноморья (1840-1917 гг.). *“Arkheion” bilimsel dergisi*, XIV cilt. Tiflis.
- The Beacon* (a newsletter of ACI) (1996). June, p. 9.
- Türk Dünyası* dergisi (1969). İstanbul, Ekim-Kasım-Aralık, № 15.
- Türkiye Atletik Federasyonunun web sitesi: www.taf.org.tr

- Sakartvelo* (საქართველო) gazetesi (1919). 26 Şubat, № 44.
- Sakartvelo* (საქართველო) gazetesi (1920). 17 mart, № 58.
- Sahalho sakme* (სახალხო საქმე) gazetesi (1918). 9 Haziran, № 253.
- Sahalho sakme* (სახალხო საქმე) gazetesi (1918). 15 Haziran, № 257.
- Sahalho sakme* (სახალხო საქმე) gazetesi (1918). 18 Aralık, № 410.
- Sarı, M. (2014). *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*. Ankara.
- Səbri, Ə. (1983). *Ömürdən yarpaq düşür*. Bakı.
- Süleymanov, M. (2014). *Nuri Paşa və silahdaşları*. Bakı.
- Süleymanov, M. (2016). Həyatını Vətən yolunda qurban etmiş cümhuriyyət generalı. *Xalq qəzeti*, 27 may.
- Şeyxzamanlı, N. (2016). *Xatirələr*. Bakı.
- Şeyhületibba*, 50 sene ve daha fazla tababet hayatı yaşayan Hekimlerimizin Jübilesi (1964). İstanbul: Türk Hekimleri Dostluk ve Yardım Cemiyeti'nin yayını.
- Şeyhoğlu, R. *Karşıyaka Dosyası I: Alaybey ve Şemikler*, <https://www.dokuzeylul.com/karsiyaka-dosyasi-1-alaybey-ve-semikler> (25.07.2023).
- Ulus* gazetesi (1942). İzmir, 11 Temmuz.
- Umudlu, İ. (2009). *Dağ Kəsəməni: yurd bilgisi. insanlar. talelər*. Bakı.
- Yeni Asır* gazetesi (1940). İzmir, 16 Şubat, № 10388.
- Yeni Asır* gazetesi (1969). İzmir, № 7680.
- Yeni Asır* gazetesi (1985). 1 Şubat.
- Zosidze, N. (1995). *1918-1920-ci illərdə Acarıstanda siyasi vəziyyət və milli-azadlıq hərəkatı* (ნ.ზოსიძე. პოლიტიკური სიტუაცია და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა აჭარაში 1918–1920 წლებში). Batum.
- “1912 – Karşıyaka” derneğinin web sitesi, <https://www.1912karsiyaka.org> (2023).
- <https://www.aa.com.tr/tr/politika/oya-akgonenc-son-yolculuguna-ugurlandi/1286347> (19.10.2018).
- <https://sosiad.org.tr/organizasyon-yapisi/>

Ekler

Foto 1: Mahmut bey Efendiyev ve eşi Mahinur Palavandova

Foto 2: Mahinur Hanım'ın nişan yüzüğü

Foto 3, 4, 5: Rus Çarı II. Nikolay tarafından Mahmut Bey'e hediye edilen altın zincirli altın saat

Foto 6: Rus imparatorunun M. Efendiyev'e altın zincirli altın saat hediye ettiğini doğrulayan belge (beraat)

Foto 7: Rus Çarı'nın M. Efendiyev'e hediye ettiği sigara kutusu

Foto 8: Dr. Mahmut bey Efendiyev makamında

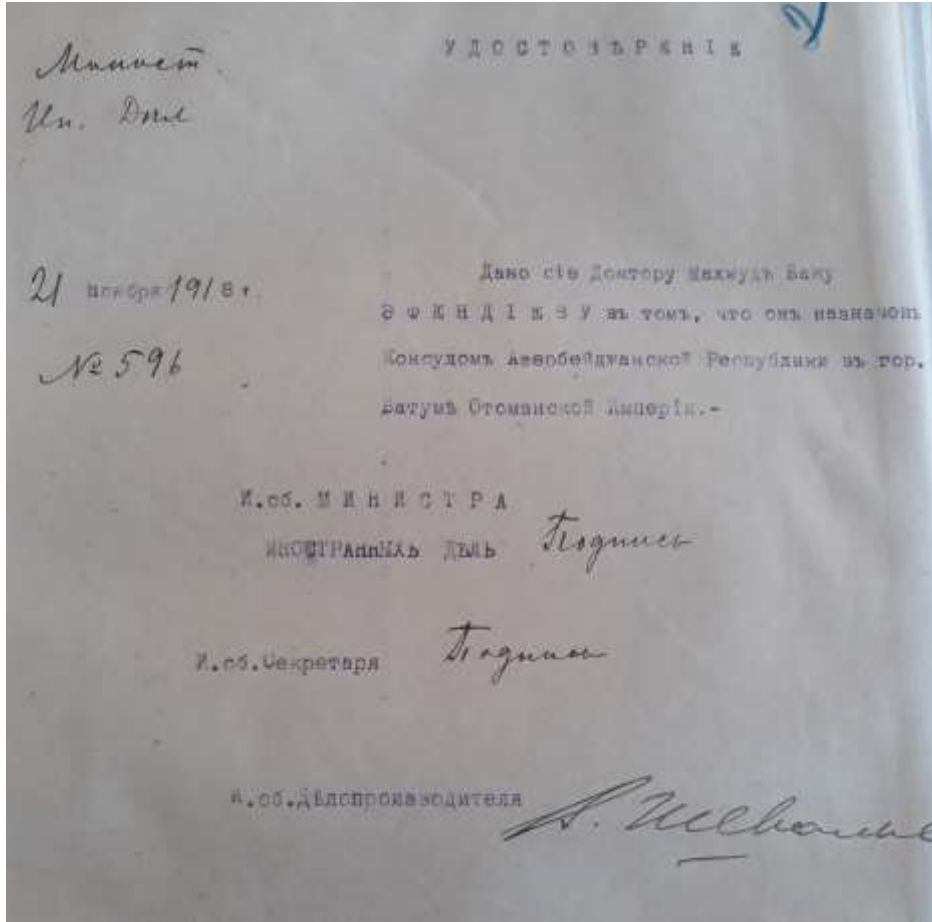

Foto 9: M. Efendiyev'in Azerbaycan`ın Osmanlı Devletinin Batum şehrindeki konsolosu olarak atanmasını teyit eden belge

Foto 10: Nuri Paşa'nın Batum'da tutuklu bulunduğu "Ardahan" kışlasının binaları

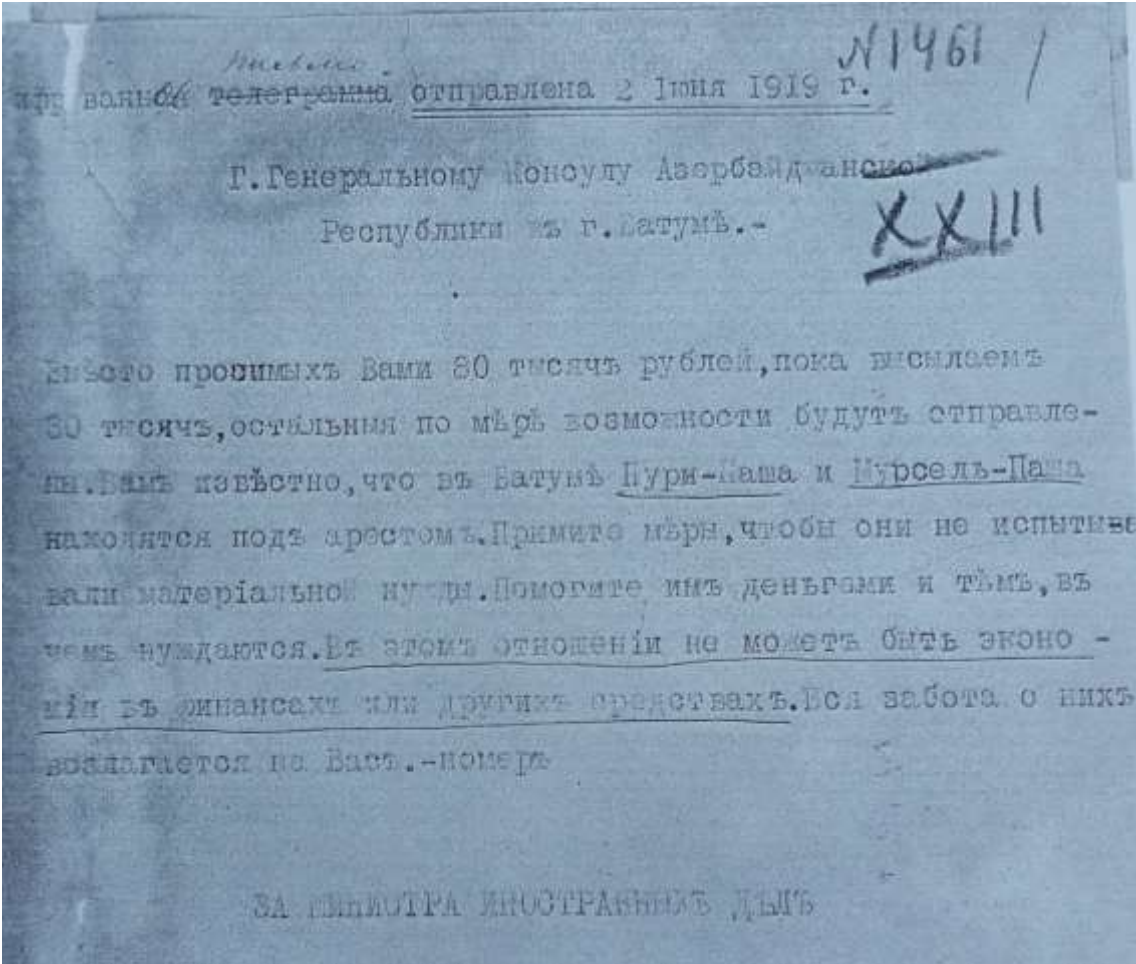

Foto 11: Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın Batum'daki Azerbaycan Başkonsolosu M. Efendiyev'e Batum'da tutuklu bulunan Nuri Paşa ve Mursel Paşa hakkında talimatı

Foto 12: Mahmut Bey ve eşi Mahinur Hanım

Foto 13: Mahmut Bey'in diplomasının noter tasdikli sureti

Foto 14: M. Efendiyev (ayakta, soldan birinci) "Kızılay" İzmir Şubesi'ndeki meslektaşlarıyla

Foto 15: Mahmut Bey ve aile fertleri (soldan sağa: oğlu Niyazi, eşi Mahinur, kızı Fevziyya, kendisi, kızı Leyla; oturan: küçük oğlu Süleyman Paşa)

Foto 16: M. Efendiyev'in İzmir - Karşıyaka'daki evinde düzenlediği "Azerbaycan Günü"nden bir fotoğraf

Foto 17: Mahmut Bey'in kızı Leyla Hanım, anne ve babasının mezarı başında dua ederken

Extended Abstract

Makhmud Bek Efendiyev (Efendizade) was born in 1880 into a family of clerical lineage, to parents Ali and Fatma Efendizade. He pursued higher medical education at Kharkov Imperial University. During his studies, he married Mahinur Khanum, a member of the affluent and influential Palavandov family (Pehlivanoglu-Mutubeyzade) from the Axalkalaki district. Mahinur Khanum also graduated from the same university with a degree in the same discipline.

Makhmud Bek worked for many years in Artvin, located in the Black Sea basin, and in various medical institutions in Adjara, particularly in the Batum state medical institution and the Chakvi state manor. He also served as the chief physician at the Churuksu (Kobuleti) hospital and became the Batum quarantine doctor in 1912, gaining considerable fame in the region. During his tenure at the state manor in Chakvi, which supported the financial upkeep of the emperor's family, he was awarded a gold watch with a gold chain by Emperor Nicholas II of Russia.

During World War I, Makhmud Bek was actively involved in the Batum branch of the Baku Muslim Charity Society, which began operations on October 30, 1915, and he even led the branch for a time. After the signing of the Treaty of Brest-Litovsk on March 3, 1918, which returned the regions of Kars and Ardahan, along with Adjara, to Ottoman control after 40 years, the first Ottoman military units entered Batum on April 14, 1918. Makhmud Bek was then appointed the chief quarantine doctor of Batum by the Ottomans. In November 1918, during the period of Ottoman governance over Batum, the diplomatic mission of the Azerbaijan Democratic Republic – a consulate – was established in the city. This was necessitated by Batum's strategic importance to the South Caucasus region and Azerbaijan's economic-trade relations primarily conducted through this port city with the Ottoman Empire and Western

countries. Dr. Makhmud Bek Efendiyev was appointed as the consul of Azerbaijan in Batum. On January 1, 1919, when Batum had come under British control, the consulate officially started operating at 4 Vladikavkazskaya Street (now Parnavaz Mepe Street). Dr. Aziz Bek Kadimbekov served as the secretary and Safvet Efendi Aghayev as the clerk. In April 1920, Abdullah Bek Subhanverdiyev (Abdullah Bek Divanbeyoghlu) from the Foreign Ministry of the Azerbaijan Democratic Republic was appointed vice-consul to this diplomatic mission.

As consul, Makhmud Bek began his duties actively, making significant efforts to safeguard Azerbaijan's interests and enhance its prestige in Batum, as well as in the entire region of Adjara and the surrounding areas. He kept a close watch on the socio-political developments in the region, regularly informed the Azerbaijani Ministry of Foreign Affairs, and maintained strong ties with the Turkic-Muslim community in Batum. In his initial communications to the Azerbaijani Foreign Ministry, Makhmud Bek requested financial aid for Muslim refugees from Erivan and its surroundings who had moved to Gyumri and Akhalkalaki but were forced to flee further, finding refuge in Batum. He also asked to be regularly informed about the internal political processes taking place in Azerbaijan and the progressive development of the country, referring to certain rumors circulating in Batum.

The consul in Batum, M. Efendiyev, was also closely involved in the preparation and implementation of the secret plans of the Azerbaijani government to free the conqueror of Baku, Nuri Pasha, the commander of the Caucasian Islamic Army, and Mursel Pasha, the commander of the 5th Caucasian Infantry Division within that army, who were being held in the Batum prison. At the same time, measures were taken through the Azerbaijani consulate in Batum to ensure that the pashas did not face difficulties in prison. On May 30, 1919, the status of the consulate in Batum was elevated to a consulate general, and Dr. Makhmud Bek Efendiyev was accordingly appointed the consul general. The political activity of Consul General M. Efendiyev and his intensive work to protect the rights and privileges of the local Muslim population caused serious concern to the Georgian government, which had claims on the Adjara region. The Azerbaijani stance aimed to maintain Batum as a city with a neutral status, independent of any country, a position actively pursued by the consul general, which was openly criticized by the Georgian government as anti-Georgian propaganda. In this regard, Georgian Foreign Minister Evgeni Gegechkori sent a note of protest to the Azerbaijani Foreign Ministry.

After the establishment of Soviet power in Azerbaijan, Dr. Makhmud Bek Efendiyev continued to lead the Azerbaijani diplomatic mission in Batum until July 8, 1920, when the city came under the control of the Georgian Democratic Republic (GDR). Following the establishment of GDR authority in Batum, he was arrested by Georgian law enforcement on charges of forming an armed group against the government, and the consulate general's activities were suspended. Following intervention by officials from the Azerbaijan Socialist Soviet Republic, Makhmud Bek was released from prison. However, a few months later, he again attracted the attention of the Georgian Ministry of Internal Affairs and was placed under police surveillance. After this, his family emigrated to Trabzon.

After being handed over to Türkiye, Makhmud Bek initially worked at the Kars military hospital, then as a civilian doctor in Trabzon during 1922-1923, eventually settled in Izmir where he collaborated with Musavat Party emigrants. He represented the Musavat Party's Foreign Countries Bureau's Izmir Committee. Until the end of his life, the distinguished diplomat and public servant lived in Izmir under the name Mahmut Shefket Atalkın, continuing his medical practice in his field of specialization.

